

Tomislav Jonjić
Zagreb

KAKO JE STVARANA NEGATIVNA SLIKA O NADBISKUPU STEPINCU I CRKVI

Na temelju raščlambe tekstova objavljenih u jugoslavenskom komunističkom tisku, koji je izlazio u Zagrebu 1945./46., te literature i arhivskoga gradiva, autor pokazuje kako je propaganda protiv zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca i Katoličke crkve bila smišljena, planirana i sustavno vođena iz samoga vrha državne i republičke vlasti. Cilj joj je bio opravdanje zločina počinjenih nad Hrvatima, napose nad katoličkim svećenicima tijekom rata, te politička i psihološka priprema domaće i inozemne javnosti na konačni obračun s Crkvom, ali i s drugim političkim protivnicima radi očuvanja totalitarnog komunističkog režima, kojemu je Katolička crkva u Hrvatskoj objektivno bila naj snažniji i najorganižiraniji protivnik.

Uvod

O životu i radu zagrebačkoga nadbiskupa, kardinala dr. Alojzija Stepinca (1898.–1960.) objavljen je veliki broj istraživanja, tekstova i monografija.¹ Iz njih se nedvojbeno može zaključiti da je Stepinac u prvom redu bio čovjek Crkve, bezuvjetno odan Svetoj Stolici. Istodobno je u svojoj zreloj dobi nastupao kao svjesni i formirani hrvatski rodoljub. Rodoljublje je držao prirodnim osjećajem i moralnom dužnošću te je, u skladu s tim, u govoru hrvatskim sveučilištarcima, održanom u Zagrebu 27. ožujka 1938., istaknuo kako je ljubav prema hrvatskom

---

¹ Opširnu bibliografiju radova o nadbiskupu Stepincu, kao i popis njegovih objavljenih i neobjavljenih tekstova, usp.: Batelja 1990, 16–42, 43–49. Zanimljive bibliografske bilješke s ocjenama knjiga o Stepincu, objavljenih u Jugoslaviji i u hrvatskom iseljeništvu, odnosno u Republici Hrvatskoj u razdoblju 1946.–93. usp.: Damiš 1994; Damiš 1995: 261–349. U Hrvatskoj je posljednjih godina tiskano više studija i monografija o crkveno-političkim prilikama u Stepinčevo doba te o njegovoj javnoj djelatnosti od 1934. do 1946., odnosno do smrti 1960. Posebno se izdvajaju radovi Jure Krište, Miroslava Akmadže i Ivana Gabelice: Krišto 1997, 1998, 2001, 2004; Akmadža 2000, 2001, 2004, 2006, 2008; Gabelica 2008. Uvodni se dio ovoga članka oslanja uglavnom na njihove prinosе.

narodu »moralna dužnost«, pa slijedom toga »kršćanin katolik ne samo da smije, nego mora ljubiti narod iz kojeg je nikao« (Benigar 1974: 430–432; Stepinac 2000: 231–232). Takvu ljubav kao etičku obvezu on je jasno razlikovao od stranačkoga opredjeljivanja.²

U skladu s tim, Stepinac je odlučno otklanjao svaki pokušaj stranačko-političke manipulacije njegovim imenom, bez obzira na to od koga dolazio. Kad je na prosinačkim izborima 1938. Beograd pokušao zloupotrijebiti njegov utjecaj, puštajući lažnu vijest da je glasovao za vladinu listu, Stepinac je javnosti priopćio da je glasovao za oporbenu listu koju je predvodila Hrvatska seljačka stranka (HSS), ali je njezinu vođi dr. Vladku Mačeku napisao: »Gospodine predsjedniče, ja nisam glasovao za Vašu stranku, nego za hrvatsku stvar« (Benigar 1974: 384). Poštujući većinsko političko opredjeljenje svojih sunarodnjaka, Stepinac ipak nije smatrao da u političkim stvarima većina nužno ima pravo.³ Osim snažnoga vjerskoga uvjerenja i odanosti Svetoj Stolicu, na otklon su ga od stranačko-političkoga istupanja, nema sumnje, nukala i negativna iskustva s pokušajima nekih crkvenih ljudi krajem 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća, da se Crkvi i katolički pokret uvuče u dnevno-politička previranja, što je imalo nepovoljne posljedice i za hrvatski narod i za samu Crkvu.⁴ To jasno izlazi iz čitava njegova misaonoga sustava, a napose iz nastojanja da se Katolička akcija uzdrži od bilo kakvoga političkoga djelovanja.⁵

Unatoč tomu upravo će politička previranja obilježiti život i djelovanje mladoga zagrebačkoga nadbiskupa: gotovo sve što se oko njega događalo od trenutka kad je nakon samo triju godina svećeništva imenovan 1934. nadbiskupom koadjutorom *cum jure successionis*, do trenutka kad je 10. veljače 1960. umro u internaciji u Krašiću, pa i u kasnijim desetljećima, možda čak i danas, snažno je obilježeno politikom. Sâm je Stepinac i prije nego što je nakon smrti nadbiskupa dr. Antuna Bauera (1937.) preuzeo upravljanje nadbiskupijom, bio duboko

² Kao novoimenovani nadbiskup koadjutor, Stepinac je 1934. zagrebačkim bogoslovima kazao: »Mi se kao svećenici ne možemo baviti strančarskom politikom, i neka je daleko od nas, ali isto tako poštujemo i ne bojimo se istaknuti svoje ljubavi prema Hrvatskom Narodu. Mi znamo što jesmo i svog hrvatskog imena ne trebamo se nikad stidjeti« (Benigar 1974: 150).

³ U svom razmatranju o ulozi katoličkoga tiska, Stepinac je u siječnju 1939. naglasio da on mora biti »kao što je i Crkva, nadpolitički i nadstranački. (...) On mora stajati na liniji rodoljublja i domoljublja, ali ne na liniji politike. Iznoseći političke referate i informacije mora se držati načela, da je najbolje usmjeravati političke simpatije čitalaca onamo, gdje je većina naroda, iako se ni ovdje ne smije prijeći mjera opreza i susretljivosti, jer i u manjini imade katolika, a na području političkog života se može dogoditi, da manjina ima stvarno pravo« (Benigar 1974: 275).

⁴ O katoličkom pokretu i njegovu udjelu u političkom životu hrvatskoga naroda, usp.: Krišto 1994, 2004; Matijević 1998, 2005, 2008; Hrvatski katolički pokret 2002.

⁵ Usp. Stepinčevu izjavu od 11. lipnja 1936. u: Benigar 1974: 161–164.

svjestan da Crkva ima i nacionalno-političku zadaću, ali da i nju najbolje izvršava ako ustraje u svom duhovnom, pastoralnom djelovanju i dosljedno promiče svoj etički i društveni nauk, istodobno se kloneći sudjelovanja u dnevno-političkim borbama i stranačkim okapanjima.

No društvene su i političke prilike u Hrvatskoj i Europi u Stepinčevo doba jedva dopuštale očuvanje te načelne pozicije. U okviru sve zaoštrenije ideološko-političke polarizacije u Europi 1930.-ih, iz dana su u dan zahtjevi hrvatskoga naroda za istupanjem iz jugoslavenske zajednice i ostvarenjem državne neovisnosti bili sve otvorenijima. Usporedno s tim odvijali su se složeni procesi u katoličkom pokretu u Hrvatskoj, a neke tendencije u jugoslavenskom političkom životu koje su na vidjelo izbile osobito u vrijeme tzv. konkordatske borbe, u crkvenim su krugovima ubrzavale proces triježenja od jugoslavenskih i južnoslavenskih zabluda. Katolička crkva u Hrvata u tom je razdoblju bila u procjepu između sve radikalnijih hrvatskih nacionalno-političkih zahtjeva i svoje zabavljenosti pitanjima unutarnjega ustroja i reforme katoličkoga pokreta. Doktrinarno, idealističko jugoslavenstvo, kojemu su početkom 20. stoljeća bili skloni mnogi crkveni ljudi, brzo se nasukalo na objektivnim prilikama u novostvorenoj jugoslavenskoj državi. Očekivanja da će Hrvati u njoj biti slobodni i ravnopravni i da će, dapače, pridonijeti približavanju kršćanskoga Istoka Svetoj Stolici, brzo su se izjalovila. Zbog velikosrpskih obilježja koje je nova država imala, i katolištvo je u njoj doživljavalo nazadak. U skladu s tim je politika tzv. katoličkoga jugoslavenstva doživjela smrtonosan udarac konačnim i neopozivim slomom Hrvatske pučke stranke krajem 1920.-ih, a *coup de grâce* zadala joj je konkordatska borba u drugoj polovici 1930.-ih.

Ideološka suprotstavljenost i snažne sekularističke tendencije u suvremenom svijetu neminovno su utjecale i na djelovanje Katoličke crkve. Skori početak Drugoga svjetskoga rata (1. rujna 1939.) te ratni događaji na području njegove nadbiskupije i uopće u hrvatskim zemljama, presudno su odredili Stepinčev život. Dok su se dva suprotstavljena ideološko-politička bloka borila za privlačenje Kraljevine Jugoslavije u svoj tabor, hrvatski je narod u toj borbi tražio prigodu za osiguranje svoga nacionalno-političkog opstanka, koji je u prvim dvama desetljećima jugoslavenske države bio ozbiljno ugrožen. Zbog ratne prijetnje i inozemnoga pritiska, Beograd je uoči samoga izbijanja rata bio prisiljen Hrvatima učiniti ustupak u obliku Banovine Hrvatske, autonomne upravne jedinice s provizornim ustavnopravnim položajem. To je rješenje, postignuto sporazumom Dragiše Cvetkovića i Vladka Mačeka 26. kolovoza 1939., na hrvatskoj strani imalo znatan broj protivnika, a na srpskoj je nailazilo na posvemašnji otklon, koji je postupno poprimao i obrise organiziranoga nastojanja za dokidanjem, odnosno revizijom Sporazuma. Usporedno s tim teškoćama, nova se jugoslavenska vlada nalazila i pred vanjsko-

političkim prijateljima. U idućim je mjesecima ona nastojala očuvati svoju lojalnost zapadnim saveznicima te istodobno izgraditi stabilne odnose s osovinskim silama. No Osovina se, napose Hitlerova Njemačka, nije zadovoljavala samo snažnim privlačenjem Jugoslavije u svoju interesnu i gospodarsku sferu, nego je tražila i njezino formalno pristupanje Trojnomu paktu. Ti su pritisci, pojačani osobito nakon talijanskog napada na Grčku u listopadu 1940., konačno urodili popuštanjem jugoslavenske vlade, koja je pristup Trojnomu paktu potpisala u Beču, 25. ožujka 1941.

Učinilo se da je time položaj Jugoslavije stabiliziran, a da su hrvatske želje za državnom neovisnošću doživjele težak udarac. Time je, naime, utrnula nada da bi revizionistički, osovinski tabor mogao odustati od nastojanja za privlačenjem cjelovite jugoslavenske države te tako u svom imperijalističkom prekrajanju europskih granica otvoriti prostor i za ostvarenje hrvatskih narodnih težnja. Hrvati su, pak, tijekom posljednjih desetljeća naučili da kod zapadnih demokratskih velesila ne će dobiti potporu, budući da su se one tradicionalno zauzimale za opstanak i jačanje jugoslavenske države, čak i u razdobljima najbrutalnije diktature i terora koji je osuđivao čitav uljuđeni svijet. No, kad je 27. ožujka 1941. u organizaciji britanske obavještajne službe izveden državni udar u Beogradu i srušena vlada Cvetković – Maček, Njemačka je odlučila napasti Jugoslaviju, što se nekoliko dana kasnije i zbililo. Zbog toga iznenadajućega obrata, hrvatski su nacionalistički krugovi odlučili iskoristiti povoljan trenutak, pa su 10. travnja 1941. proglasili Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH).

Stvaranje neovisne Hrvatske nije u svojim planovima imala ni jedna od suprotstavljenih europskih strana. No kolikogod su složeni odnosi među osovinskim silama otvorili prostor nastanku NDH, toliko su mladu hrvatsku državu već od prvoga dana duboko opteretili na vanjskopolitičkom i na unutarnjopolitičkom planu. Iako nominalni saveznici, Italija, a donekle i Mađarska, nastupile su sa zahtjevima za velikim političkim, gospodarskim, pa i teritorijalnim ustupcima. Hrvatski otpor prema mađarskim zahtjevima rezultirao je mađarskom aneksijom Međimurja, područja koje je mađarska vojska okupirala već u Travanjskom ratu. Još je gori udarac dolazio s juga: neusporedivo snažnijoj Italiji pošlo je za rukom prisiliti Hrvatsku na odstupanje znatnih područja u priobalnom pojasu, koje je talijanska vojska također zauzela u travnju iste godine. Potpisivanjem Rimskih ugovora 18. svibnja 1941. ta su područja pripojena Italiji.⁶ No hrvatski se ape-

⁶ Slične je zahtjeve Mussolini nekoliko godina ranije bio postavio V. Mačeku kao uvjet za talijansku pomoć u osamostaljenju Hrvatske. Ionako nesklon razbijanju Jugoslavije, Maček je te zahtjeve odbio. No u proljeće 1941. postojala je još jedna bitna razlika: drugačije od prilika iz 1938./39., sad su u prilog

ninski susjed nije zadovoljio time, nego je na različite načine nastavio potkapati Hrvatsku u težnji da proširi svoj posjed i svoj utjecaj u Podunavlju. Takvo talijansko i mađarsko držanje upravljalo je hrvatsku politiku prema Berlinu, u kojem se tražilo saveznika i arbitra. To je istodobno uvjetovalo sve snažnije vojnopolitičko i ideološko približavanje Njemačkoj, koja je i na hrvatskom području trajno štitila tek svoje interese, uvijek pretpostavljajući talijansko savezništvo hrvatskomu (opš. Jonjić 2000).

Gubitak dijela teritorija, uvođenje autoritarnoga režima, suspenzija političkih prava, subjektivne slabosti nositelja ustaškoga režima, mnogobrojne pravno-političke i redarstvene mjere koje su teško ugrožavale položaj Srba, Židova i Roma, a potom i drugih političkih protivnika, te nedostatak pravne sigurnosti, koji je u nekim područjima dobivao i oblike anarhije, dodatno su slabile hrvatsku državu. Ona je postigla povoljno utvrđenje granica prema Trećem Reichu i prema istoku, uključivši čitavu Bosnu i Hercegovinu, te je u razmjerno kratkom razdoblju dobila diplomatsko priznanje osovinskih sila i njihovih saveznica. Pristupila je i nizu međunarodnih udruga i multilateralnih konvencija, dok je s mnogim neutralnim državama uspostavila faktične odnose. No time nije bio osiguran njezin opstanak. Velika Britanija i njezini saveznici nastavili su priznavati postojanje Kraljevine Jugoslavije, proklamirajući njezinu faktičnu obnovu kao jedan od svojih ratnih ciljeva. Diplomatske odnose s jugoslavenskom izbjegličkom vladom nastavile su održavati i neutralne države, pa tako i Sveta Stolica. To je dodatno motiviralo i niz utjecajnih projugoslavenskih hrvatskih političara, osobito onih iz središnjega dijela HSS-a, da nastave sudjelovati u radu jugoslavenske izbjegličke vlade i zagovarati uništenje NDH. Srpski otpor prema hrvatskoj autonomiji iskazanoj u obliku Banovine Hrvatske prerastao je oružani otpor u novoproglašenoj hrvatskoj državi.

Zbog spleta svih okolnosti, slučajevi ograničene srpske pobune protiv hrvatskih vlasti i mjestimičnih hrvatskih represalija ili osvetničkih pohoda zbog velikosrpskoga nasilja tijekom razdoblja 1918.–1941. već su u ljeto 1941. prerasli u ogorčeni i krvavi hrvatsko-srpski rat na području NDH. Srpski su pobunjenici, osim britanske potpore, uživali i snažnu potporu Italije, iako je ova bila nominalni saveznik i zaštitnik NDH, a ponegdje i simpatije Njemačke, koja je vodila računa o svojim interesima ne samo u NDH, nego i na području okupirane Srbije. Pobuni srpske manjine, nakon napada Njemačke na SSSR u lipnju 1941., pridružili

---

talijanskim aspiracijama govorili ne samo rasulo jugoslavenske države i vojske, nego i vojno-politička potpora Trećega Reicha i drugih članica Trojnoga pakta, koje su dominirale cijelom kontinentalnom Europom, kao i činjenica da je Italija na istočnoj jadranskoj obali imala nekoliko stotina tisuća vojnika te je faktično okupirala i veće područje od onoga koje joj je u svibnju 1941. uspjelo anektirati.

su se i komunisti, koji će – iako je Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) u brojčanom smislu bila gotovo zanemariva snaga – uskoro izbiti na čelo partizanskoga pokreta otpora. Time je, kao i sudjelovanjem ograničenoga broja hrvatskih vojnika u borbama na Istočnoj fronti, hrvatsko-srpski rat postupno dobivao i obilježja ideološkoga obračuna. U takvim je prilikama slabjela i potpora hrvatskoga pučanstva režimu te se u drugoj polovici 1942., a osobito od 1943., povećava broj Hrvata koji se pridružuju partizanima koje predvode komunisti. Ratni su okršaji u Hrvatskoj time dobili nove značajke, značajke građanskoga rata, sa zastrašujućima zločinima koje su činile sve sukobljene strane.

Katolička hijerarhija, s nadbiskupom Stepincem na čelu, pozdravila je proglašenje NDH, izražavajući uvjerenje da i hrvatski narod ima pravo na državnu samostalnost. U tom je dijelila opće oduševljenje većine hrvatskoga naroda.⁷ Osobitu privrženost novoj državi pokazivalo je niže svećenstvo koje je bilo u svakodnevnom i neposrednom dodiru s narodom, pa je jasnije i preciznije shvaćalo njegove prave osjećaje i težnje. U tom je njegovo raspoloženje bilo jednako raspoloženju pretežnoga dijela inteligencije (Krišto 2001: 95). I niži kler i katolička hijerarhija ostali su čvrsto do kraja svjetskoga rata na pozicijama obrane prava hrvatskoga naroda na opstanak njegove neovisne države. Takvo je njihovo stajalište, izraženo u mnogobrojnim propovijedima, okružnicama i poslanicama te u dosljednom pisanju katoličkoga tiska, neizbježno vodilo snažnomu političkomu i ideološkomu sučeljavanju sa zagovornicima obnove Jugoslavije, a napose s KPJ koja je, osim obnove jugoslavenske države, prikriveno navješćivala i provedbu boljševičke revolucije.

Upravo su obrana prava hrvatskoga naroda i protukomunistička orijentacija katoličkih svećenika i biskupa bili glavnim motivima njihova sustavnoga progona tijekom rata i nakon njega. Iako su crkvena hijerarhija, kao i sâm nadbiskup Stepinac, pokazivali suzdržanost prema pojedinim potezima ustaškoga režima, snažno i bezuvjetno osuđujući sve zločine i sve zločince, nakon rata će biti proglašeni ne samo potpornjem, nego i inspiratorima zločina.⁸

⁷ Don Živko Kustić ocjenjuje: »Oduševljenje koje je uslijedilo nakon proglašenja suverene hrvatske države, na onaj Veliki četvrtak 10. travnja 1941, bilo je tako iskreno i tako sveobuhvatno da se s pravom može tvrditi kako je velika većina stanovništva na hrvatskom području prihvatila novu državu kao ostvarenje svoje političke volje. Onoga travnja nije proveden formalni referendum, ali, da ga je bilo moguće provesti, rezultati bi se jedva razlikovali od referenduma kojim se je u ovo doba hrvatski narod izjasnio za nezavisnost sadašnje svoje države. Nevolja je bila u tom što borci za hrvatsku nezavisnost nisu imali mnogo birati, a državna nezavisnost, osobito u ratnim prilikama, ne postiže se bez jakih saveznika« (Kustić 1996).

⁸ Nakon sloma komunizma ipak je u historiografiji sve rjeđi jednostran i ideološki pristup, koji je obilježio mnogobrojne radove komunističkih i drugih protukatoličkih pisaca, ali on i danas ponekad poprima oblike koji začuđuju svojim ignoriranjem dostupnih i objavljenih izvora te historiografskih radova.

Katolička crkva i nadbiskup Stepinac prema komunizmu

Stepinčev je protukomunizam dosljedno izlazio iz crkvenoga nauka. Komunistička ideologija, nastala na djelima »klasika marksizma«, propovijedala je borbu protiv religije i crkve. Iako je odnos Karla Marxa prema tim pitanjima bio složeniji nego što se doima na prvi pogled, njegovo je učenje, osobito u obliku u kojem su ga doradivali, tumačili i htjeli u praksi primijeniti njegovu suradnici (F. Engels) i sljedbenici (V. I. Lenjin i dr.), podrazumijevalo borbu protiv religije, napose protiv kršćanstva (Vereš 1981).⁹ U njihovu je misaonom sustavu Marxov *Kapital* proglašen nadomjestkom Evanđelju, a Kongres Prve internacionale zamjenom za Sveto pismo (Vereš 1981: 123–124).

Iako je glavnoga svoga protivnika u 19. stoljeću gledala u liberalizmu, Katolička je crkva već tada negativno ocjenjivala različite kolektivističke inačice predmarksističke komunističke ideologije.¹⁰ I marksistički je komunizam doživio ranu crkvenu osudu. U popisu osamdeset učenja koja se s katoličkoga stajališta drže zabludama, Pio IX. je 1864. socijalizam i komunizam svrstao u »skrajnje pogubne zablude« (Franulić 1994: 23). Papa Lav XIII. upozorio je u enciklikama *Quod apostolici muneris* (28. prosinca 1878.) i *Rerum novarum* (15. svibnja 1891.) na opasnosti egalitarističkoga pojma jednakosti, koji briše sve prirodne razlike među ljudima, držeći da takav nauk može prouzročiti teške društvene poremećaje u kojima će prevladati samovolja i nasilno sveltvađe. Istodobno papa, osobito u drugoj enciklici, izlaže smjernice za pravično rješenje radničkoga pitanja, čime je ona postala kamenom-temeljem suvremenoga katoličkoga društvenoga nauka (Vereš 1981: 234–235).

Nakon Prvoga svjetskoga rata, odnosno nakon pobjede boljševičke revolucije u Rusiji i njezinih proplamsaja u nizu srednjoeuropskih zemalja, stajalište se Katoličke crkve prema komunizmu zaoštava. Lenjin zagovara »borbeni ateizam« i ateističku propagandu, a nakon privremenoga ukidanja restriktivnih caristič-

---

Primjer je takvoga ideologiziranoga pristupa pisanje bugarske povjesničarke Irine Ljubomirove, koja se, u sklopu projekta Fondacije Otvoreno društvo – Prag, posebno bavila odnosom Katoličke crkve i hrvatskoga nacionalizma. S neshvatljivom površnošću zastupa tezu da ustaštvo obilježava borba protiv pravoslavlja, islama i židovstva, a prema njoj je »katolicizam sastavnica ustaškoga nacionalizma« (Ljubomirova 2001).

⁹ Zanimljivo je da su upravo katolički pisci puno prije Marxa raspravljali o filozofsko-sociološkim i ekonomskim temama koje se nalaze u samoj srži marksističkoga nauka, poput klasne borbe, viška vrijednosti, dehumanizacije radnika, sveltvađe novca i sl. U djelima se katoličkih pisaca također prije Marxa rabe nazivci poput »proletera« i »komunizma« (Vereš 1981: 83, 90–91, 95, 101, 116–117, 190).

¹⁰ Enciklikom *Qui pluribus* od 9. studenoga 1864. papa Pio IX. odbacio je i komunizam, ne samo zbog njegova ateizma, nego i zbog drugih njegovih sastavnica koje ugrožavaju osnovna ljudska prava (Vereš 1981: 190, 229–230).

kih mjera, djelovanje Katoličke crkve u Rusiji iz dana u dan biva podvrgnuto sve većim ograničenjima. U Staljinovu se razdoblju stanje dodatno pogoršava, a oštre mjere režima pogađaju i rusko pravoslavlje. Papa Pio XI. na te pojave reagira nizom govora i enciklika, u prvom redu govorom od 18. prosinca 1924. i enciklikama *Miserentissimus Redemptor* (1928.), *Quadragesimo anno* (1931.), *Caritate Christi* (1932.), *Acerba animi* (1932.), *Dilectissima nobis* (1933.) i dr. (Vereš 1981: 236–241). Kako je ocijenio Ducattillon u poznatom zborniku tekstova *Komunizam i kršćani*, koji se 1937. pojavio u Francuskoj, a iste godine bio preveden na hrvatski, za kršćanstvo je marksizam protivnik s kojim je sporazum nemoguć. On stoji ne samo politički nego i filozofski i sociološki u nepomirljivoj oprjeci s religijom, napose s kršćanstvom (Mauriac 1937: 112–114). Središnje mjesto u otporu Crkve ima enciklika *Divini Redemptoris*, koju je Pio XI. objavio 19. ožujka 1937., na svetkovinu sv. Josipa, kojega je nazvao nebeskim zaštitnikom u borbi Crkve protiv ateističkoga komunizma. Njom je Katolička crkva u cijelosti odbacila komunistički nauk. U enciklici se ujedno ističe kako je suradnja s komunizmom nedopustiva na bilo kojem polju. Ako bi neki bili dovedeni u zabludu i započeli surađivati na pobjedi komunizma u svojoj zemlji, prvi će stradati kao žrtve svoje pogriješke.¹¹ Osim dramatičnih, iako šturih, vijesti iz SSSR-a, događaji u Španjolskoj, Meksiku i u Kini potvrđivali su ispravnost katoličkoga stajališta prema komunizmu. Politika pučke fronte koju su komunisti u Europi, pa i u Jugoslaviji, počeli zagovarati nakon Hitlerove pobjede u Njemačkoj, u katoličkim je krugovima pravilno shvaćena kao taktički korak, kojim komunisti radi vlastitih probitaka žele instrumentalizirati proturevizionističke i protufašističke silnice u društvenom životu.

I u hrvatskim su zemljama komunisti zbog niza nacionalnopolitičkih, socioloških i gospodarskih razloga bili u sukobu s težnjama goleme većine pučanstva. Oni su se oštro okomljivali i na Katoličku crkvu, optužujući je kao »oruđe reakcije« i kao »fašističku organizaciju u službi diktature i rimskog pape« (Krišto 2001: 360–362). Hrvatski su katolički pisci uzvraćali jednakom mjerom. Osim filozofsko-teološkoga obračuna s komunističkom ideologijom, katolički su pisci redovito isticali i njezinu internacionalističku orijentaciju, koja je u protimbi s narodnom sviješću i nacionalnim interesima (Perović 1938: 45, 94–95). Buharin je otvoreno napisao: »Proleter i nema domovine. Jedinu obvezu i dužnost koju imaju proleter i prema domovini jest ne da je brane niti da rade na njezinu una-

¹¹ Enciklika je iste godine objavljena i na hrvatskom jeziku kao 28–29. svezak popularne knjižnice MOSK (Moderna socijalna knjižnica). O toj knjižnici i njezinu značenju usp. Krišto 2004: 207–208.

pređenju i slavi, nego nastojanje, da je svim mogućim silama unište« (prema Barač 1944: 105). I doista su komunisti u Hrvatskoj u državnompravnom pogledu zastupali internacionalistička, odnosno jugoslavenska, stajališta (Franulić 1994: 29–34; Jonjić 2004–06: 200–201). To je dodatni razlog zbog čega je Hrvatima komunistička ideologija neprihvatljiva. U skladu s crkvenim naukom, ističe B. Perović u jednoj od niza publikacija koje je o toj temi još prije početka Drugoga svjetskoga rata objavilo Društvo sv. Jeronima, komunizam moramo osuditi i bezuvjetno mu se suprotstaviti kao ljudi, kao katolici i kao Hrvati (Perović 1938: 94–95).

Iako su otklanjali totalitarističke i rasističke tendencije u drugim ideologijama, katolički su pisci još u međuratnom razdoblju u mnogobrojnim publikacijama, knjigama i časopisima ustrajno upirali prstom u komunizam kao najveću prijetnju kršćanstvu i ljudskim pravima uopće (Krišto 2004: 215–217). Nadbiskup je Stepinac u cijelosti dijelio to shvaćanje te je u pismima i poslanicama promicao negativna stajališta Svete Stolice o svim totalitarnim ideologijama, a napose komunizmu (Alexander 1990: 45–46; opš. Gabelica 2008: 378–383). Zbog takvoga je stajališta bio na zubu komunistima još puno prije rata. Osim vulgarne protuvjerske i protucrkvene propagande («Popovi – lopovi» i sl.), komunistički je *Proleter* više puta snažno kritizirao i mladoga zagrebačkoga nadbiskupa, optužujući ga još 1936. da upravo on s visokim klerom stoji iza progona komunista u monarhističkoj Jugoslaviji.¹² Ta je optužba ponavljana i idućih godina.¹³ Iako s mjerama koje su jugoslavenske vlasti poduzimale i protiv komunista nadbiskup Stepinac nije imao nikakve veze, on je bez ikakve sumnje o komunizmu imao krajnje nepovoljno mišljenje. Unatoč kritičkim primjedbama o djelovanju nekih katoličkih listova, isticao je veličinu njihovih zasluga u »beskompromisnoj borbi protiv masonerije, protiv marksizma i pučkofrontaštva« (Benigar 1974: 274). U skladu s tadašnjim shvaćanjima i Stepinac je usko povezivao židovstvo, slobodno zidarstvo i boljševizam (Goldstein 2001: 31–65; 2005: 408–409; Krišto 2004: 217–220). Borbu protiv komunističke ideologije on je držao jednom od najvažnijih zadaća katolištva. U pismu S. K. Sakaču Stepinac se 1940. oštro obara na »podzemne sile razornog komunizma«, dodajući: »Hvala Bogu, mogu reći, da istinski Hrvati nemaju s komunizmom posla, nego je to sve trulež uvezen od drugud. Ja sam uvjeren, da će ga Hrvatski Narod odbaciti i istrijebiti prije ili kasnije iz svoje domovine« (Benigar 1974: 305). U tom nastojanju on veliku ulogu namjenjuje Crkvi i svećenstvu: »Na svaki način borit ćemo se protiv njega, dok bude u nama daha,

¹² »Hajka na komuniste«, *Proleter*, 1936, br. 1, str. 2.

¹³ »Komunisti i hrvatski narod«, *Proleter*, 1937, br. 5, str. 7.

a na pomoć Majke Božje računam, jer nema gore hereze nego je crvena, pa će je ona istrijebiti kao što je i sve druge u našem narodu» (Benigar 1974: 306). Ni u propovijedima Stepinac ne krije svoj potpuni otklon od komunizma (Gabelica 2008: 378–386). U propovijedi koju je 1940. na blagdan Velike Gospe održao u Glogovnici, komunistički nauk naziva paklom, a njegove propovjednike – zločincima te zaključuje: »Mi bismo bili izdajice svoga svetoga zvanja, kad bi[smo] se bilo laskanjima bilo prijetnjama dali zavesti da ne kažemo svome narodu istine. A prava istina jest, da s komunistima nikada ne može biti suradnje, dok se ne odreknu svojega nauka i svojih zločinstava i tako prestanu biti ono što jesu. A ne može biti suradnje zato, jer oni vode organiziranu akciju, plaćaju silnim milijunima, da se ime Božje i svaka uspomena na Boga istrijebi s lica zemlje« (Stepinac 2000: 433).

Crkveni su ljudi i nakon proglašenja NDH zadržali protukomunističku orijentaciju. U mnogobrojnim izvješćima o ratnim prilikama mnogi su svećenici i redovnici optuživali četnike i partizane za otpočinjanje krvoprolića, često naglašavajući njihovu zajedničku mržnju prema Katoličkoj crkvi (Krišto 2001: 362–375). *Katolički list* (6. travnja 1944.) u prigodi treće obljetnice NDH ocjenjuje da su partizani navješćivali borbu protiv Nijemaca, Talijana, ustaša i četnika, a zapravo se bore protiv hrvatskoga naroda i hrvatske države. I nadbiskup se Stepinac u razdoblju nakon travnja 1941. više puta oštro osvrće na komunizam, izbjegavajući, doduše, javno označiti partizane (samo) kao komuniste, ali je bilo posve jasno na koga misli kad je četnike i komuniste označio kao začetnike mnogoga zla u Hrvatskoj (Gabelica 2008: 383–388). To ga, naravno, nije priječilo da se kršćanski zauzme za mnoge osuđene komuniste i spasi ih od stradanja, niti je od kršćanskih moralnih načela odstupao zbog toga što su partizani (dakle, njihovo komunističko vodstvo) njegove propovijedi nerijetko rabili u vlastitoj propagandi (Batelja 1990: 242–243). Njegovo oštro protivljenje komunizmu dobilo je novu crtu kad su komunisti na područjima pod svojim nadzorom počeli uvoditi civilni brak, uklanjati križeve, ukidati vjersku pouku i sl. (Batelja 1990: 243). Osobito je oštro dizao glas povodom vijesti o ubijanju svećenika i redovnika.¹⁴

¹⁴ Nepotpun popis katoličkih svećenika, redovnika i redovnica koje su poubijali četnici i partizani donio je Krunoslav Draganović (1943: 101–102, 119, 123–124). Središnji hrvatski dnevnik, *Hrvatski narod*, u broju od 7. ožujka 1945. objavio je kako su četnici i partizani smaknuli više od 150 katoličkih svećenika, što je prenio *Katolički list* u broju od 15. ožujka 1945. (Krišto 2001: 386). Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. posebno upozorava na dotad nezapamćene progone katoličkih svećenika: 243 su ubijena, 169 je u zatvorima i logorima, a 89 je nestalih. Tomu treba pribrojiti 19 ubijenih klerika, 3 ubijena redovnika i četiri časne sestre. Iako se od 1945. u crkvenim dokumentima i u djelima objavljenima u emigraciji spominju različiti podatci, popis pobijenih svećenika,

Nakon što je u propovijedi 18. ožujka 1945. osudio komunizam i izjavio da će braniti slobodu Crkve i zauzimati se za pravo hrvatskoga naroda na slobodu i vlastitu državu – što je nekoliko dana kasnije izraženo i u Poslanici Hrvatskoga katoličkoga episkopata¹⁵ – komunistički su prvaci na Radio Beogradu otvoreno napali Stepinca i prvi ga put javno optužili kao ratnoga zločinca (Batelja 1990: 243).¹⁶ Iako su nedovoljno dokumentirani, neki podatci upućuju na to kako je bilo razmišljanja da se Stepinca po kratkom postupku smakne prigodom ulaska Jugoslavenske armije (JA) u Zagreb (Mužić 1991: 83–84; Horvat 1996: 160). Ako je takvih planova doista bilo, od njih se odustalo zbog sasvim razumljive procjene da bi to bilo politički neoportuno, s obzirom na niz otvorenih političkih pitanja koja su stajala pred režimom i na unutarnjopolitičkom i na vanjskopoliitičkom planu. Partija je, naime, faktično imala svu vlast u svojim rukama,¹⁷ ali je i nakon svibnja 1945. nastavila djelovati iz drugoga plana.¹⁸ Ipak je bilo malo onih koji su dvojili o tom tko zaista upravlja obnovljenom Jugoslavijom. Iako je bio svjestan koliko se nove prilike kose s učenjem i interesima Crkve, Stepinac je zadržao čvrstu vjeru i odlučnost da se za njih neustrašivo bori. Intimno, on je do kraja života ostao uvjeren da je sporazum Crkve i komunizma nemoguć (Benigar 1974: 691).¹⁹ S režimske je strane sva krivica za napete odnose Crkve i države svaljivana na crkvene predstavnike, u prvom redu na zagrebačkoga nadbiskupa, čije se neprijateljstvo prema partizansko-komunističkom pokretu posebno uočavalo u komunističkom vrhu.²⁰ Tražio se način da se riješi »slučaj Stepinac«, koji je postao

---

redovnika i redovnica koji se može držati vjerojatno potpunim, napravljen je tek pola stoljeća nakon rata. Za različite podatke o broju ubijenih usp.: Benković 1946; Nikolić 1988: 51–64; Kordić 1988; Mužić 1991: 327; Beljo 1990; Baković 1994, 2008; Kožul 1998: 1998; Radelić 2006:100–102.

¹⁵ Tekst Poslanice od 24. ožujka 1945. usp.: Štambuk-Škalić i dr. 1997: 270–274.

¹⁶ U pismu mons. Hurleyu 2. ožujka 1946. Stepinac govori o toj javnoj prijetnji komunističkoga vodstva (Batelja 1990: 312–320).

¹⁷ Ona je – naglašava Petranović – stvarno bila svemoćna, iako je prividno dijelila vlast s drugim snagama unutar Narodne fronte (Petranović 1995: 58).

¹⁸ Istaknuti su komunisti na internim sastancima isticali kako je »nepravilno i nedopustivo« da se javno govori o pripadnosti komunističkoj partiji (Spehnjak 2002: 30). Na sjednici Politbiroa CK KPH održanoj 5. listopada 1945. naglašavalo se kako konspirativnost djelovanja treba očuvati i po cijenu kažnjavanja članova (Vojnović 2005: 130). Kardelj je početkom 1946. upozoravao na to da je javni nastup KP politički štetan, a iste je godine Tito izbjegao odgovor na pitanje je li on generalni sekretar KPJ (Radelić 2006: 56).

¹⁹ Takvo je njegovo držanje bilo, uostalom, u skladu s crkvenim učenjem. U doba Pija XII. Katolička crkva nije pokazivala spremnost na popuštanje. Dapače, papa je potvrdio odluku Vrhovne kongregacije od 8. lipnja 1949. kojom se katolicima zabranjuje biti članovima komunističkih partija i na bilo koji način svojevoljno podupirati njihovu specifičnu propagandu i aktivnost (Vereš 1981: 246).

²⁰ Ivan Stevo Krajačić je na sjednici Politbiroa CK KPH 30. ožujka 1945. upozorio: »Popovi su vrlo aktivni protiv nas. Stepinac također« (Vojnović 2005: 52).

još složenijim kad se spoznalo da zagrebački nadbiskup ni po koju cijenu ne želi napustiti Zagreb i Hrvatsku (Znidarčić 1998: 67). Stepinac je samo želio očuvanje prava Katoličke crkve te uvođenje mira i donekle redovitih prilika u Hrvatskoj, a ne sučeljenje s režimom po svaku cijenu.

Nove su vlasti Stepinca prvi put uhitile nekoliko dana nakon ulaska u Zagreb 17. svibnja 1945. (Masucci 1967: 200; Horvat 1989: 111–112). Dok se on nalazio u internaciji, Josip Broz Tito je 2. lipnja 1945. primio izaslanstvo katoličkoga klera, predvođeno pomoćnim biskupom Salisom Seewisom. Tom je prigodom postupao relativno pomirljivo, a Salis Seewis se nije htio upuštati u dublje pregovore dok je nadbiskupu oduzeta sloboda. Titova ocjena kako će i »pitanje odnosa između pravoslavne crkve i katoličke crkve trebati isto tako dovesti u sklad s velikom idejom zbliženja i uže saradnje slavenskih naroda«,²¹ potvrđivala je da se režim kani ozbiljno umiješati u rješavanje vjerskih pitanja. Naizgled pomirljive riječi koje je komunistički vođa 3. lipnja kazao opatu Luigiju Ramiru Marconeu i njegovu tajniku Giuseppeu Masucciju, bile su očita varka (Masucci 1967: 203–205). Nadbiskup je Stepinac pušten na slobodu 3. lipnja te se već sutradan susreo s Titom u nazočnosti predsjednika vlade Federalne Hrvatske Vladimira Bakarića. Razgovor je, očito, bio više nego žustar, a nadbiskup je istaknuo kako se sporazum može postići samo sa Svetom Stolicom (Benigar 1974: 505–508; Znidarčić 1998: 28, 70). Također je prvake jugoslavenskoga režima upozorio da radi sređivanja prilika treba prestati s nasiljem i ubijanjima te pozvati na suradnju sve one koji se nisu okaljali zločinima, dakle ne samo pristaše HSS-a, nego i »čestite pripadnike ustaškog pokreta« (Benigar 1974: 506–509).

Stepinac je i na simboličkoj razini, poput kurtoaznoga sudjelovanja na različitim manifestacijama, pokazivao spremnost Crkve na suradnju s novim vlastima, ali ne na način da se time ugroze prava Crkve (Betelja 1990: 244–245). Nije popustio ni pritisku režima da se već u srpnju 1945. u Zagrebu održe biskupske konferencije, koje bi – prema zamisli vlasti – imale odobriti dotadašnji rad vlade, što bi imalo važne unutarnjopolitičke i vanjskopolitičke reperkusije. Dotadašnji rad vlade, piše poslije Stepinac u spomenutom pismu voditelju (regentu) apostolske nuncijature u Beogradu mons. J. Hurleyu, takvo odobrenje nije omogućivao, pa je on zasjedanje odlučio odgoditi do sredine rujna. Već u lipnju 1945. nadbiskup je Stepinac državnim predstavnicima uputio niz pisama i predstavki, kojima prosvjeduje protiv režimskih mjera u prosvjeti i kulturi koje odaju jasnu ideološku,

²¹ »Maršal Tito primio delegaciju visokog katoličkog svećenstva« (*Vjesnik*, 1945, br. 38, str. 1); »Maršal Tito o katoličkoj crkvi u Hrvatskoj« (*Narodni list*, 1945, br. 8, str. 2).

materijalističko-komunističku pozadinu (Benigar 1974: 520–526. i dr.; Kisić-Kolanović 1992).

Zbog niza su se razloga odnosi između Crkve i države iz dana u dan pogoršavali. Vlasti su, nesumnjivo, čekale trenutak u kojem će se moći obračunati s Crkvom, odlučivši da u međuvremenu na to pripreme domaću i međunarodnu javnost. Stoga je još u listopadu 1945. na sjednici Politbiroa CK KPH kritizirano »frontalno istupanje prema crkvi«, a u nižim partijskim strukturama najavljeno da će se nakon izbora prionuti uništenju vjere tako da je »izoluju se od masa« (Vojnović 2005: 129, 131). Nekoliko mjeseci potom, na sjednici Politbiroa 1. svibnja 1946., Bakarić je raspravljao o nizu važnih političkih tema, od načina na koji treba »kompromitovati Mačeka« i dalje manipulirati HRSS-om, preko gospodarskih pitanja, do problema s određivanjem granica. Zaključio je da »u popove se ne treba dirati dok se te stvari vani ne svrše« (Vojnović 2005: 212). No Krajačić je na sjednici Politbiroa 31. svibnja 1946. ocijenio da Crkva »rovari« protiv režima upravo zbog njegove popustljivosti. Ustvrdivši da vlasti imaju »materijal za proces protiv popova«, on se usprotivio daljnjem čekanju te se zauzeo za prelazak »u ofanzivu«. Bakarić se s tim načelno složio, a Mika Špiljak pitanje je još zaoštrio, precizirajući kako je »nehapšenje Stepinca (...) ohrabrilо njegove pristaše« (Vojnović 2005: 215–216).

Približno sredinom 1946. zasad nepoznati pripadnik crkvene hijerarhije, ili možda skupina crkvenih autora, sastavili su dragocjen dokument pod naslovom *Crna knjiga o grozovitostima komunističke vladavine u Hrvatskoj*.²² U njemu su sažeto navedene brutalne mjere totalitarnoga komunističkoga režima. Ujedno se izražava zabrinutost zbog neshvatljive pasivnosti međunarodne zajednice i izražava bojazan od još strašnije budućnosti.²³ Da je nekažnjavanje nadbiskupa Stepinca ohrabrilо djelatnost »popova«, Politburo CK KPH je zaključio i 24. kolovoza 1946. (Vojnović 2005: 215–216). A kad se režim već bio odlučio na otvoreni i nemilosrdni sukob s Crkvom, predsjednik republičke vlade, V. Bakarić, tijekom predavanja održanoga 25. rujna 1946. u Studentskom domu u Zagrebu otvoreno je »vrhove katoličke crkve« u Hrvatskoj nazvao »agenturom okupatora u toku rata«, dodajući da oni očito »žele ostati i dalje strana agentura«. Taj su programatski go-

²² Pod istim ju je naslovom priredio, napisao uvod i popratio bilješkama te u Zagrebu objavio mons. J. Batelja 1999.

²³ Tijekom suđenja predbacivalo se nadbiskupu Stepincu da je dao nalog prof. Ljubomiru Marakoviću da tekst toga dokumenta prevede na francuski, kao i to da ga je dostavio mons. Hurleyu i francuskomu konzulu.

vor, u skladu s praksom totalitarnih režima, prenijele sve novine.²⁴ Problematicizirajući doktrinarni marksistički pristup religiji, on se oslanja na Engelsa i na Lenjina, koji je još 1909. otvoreno pozvao na borbu protiv religije, jer je to, kaže Bakarić, »abeceda čitavog materijalizma, dakle i marksizma«. I dalje, ne ostavljajući dvojbu, Bakarić je zaključio: »I naša Partija temelji svoju politiku na istim načelima«.

Mediji kao instrument političkoga obračuna

Strateški je cilj KPJ bio uvođenje totalitarne diktature radi stvaranja novoga, komunističkoga poretka. U političkoj i psihološkoj pripremi obračuna s političkim protivnicima – bilo u obliku suđenja ili progona i likvidacije bez suđenja – te u instrumentalizaciji toga obračuna za ciljeve KPJ, veliku su ulogu odigrale novine i radio. U sklopu opće boljševizacije Hrvatske i Jugoslavije, koja je provedena na sustavan i organiziran način (opš. Knezović 1992), njihova je uloga iznimno važna. I inače u totalitarnom sustavu, kakav je bio poratni jugoslavenski komunistički, primarna funkcija medija nije bilo izvješćivanje javnosti, nego prevrjednovanje i gašenje tradicije radi stvaranja »novoga čovjeka«, izgrađenoga u skladu s komunističkim načelima. Uzor je pronađen u boljševičkom, Staljinovu SSSR-u.²⁵

Komunisti su, naime, vrlo rano shvatili važnost i snagu sredstava javnoga pripovijanja. Već tijekom rata, iako se zbog diplomatsko-političkih razloga prikrijavao komunistički biljeg partizanskoga vodstva, bilteni i novine koje su objavljivali partizani (NOV i POJ) izlazili su pod strogim nadzorom partijskoga Odjeljenja za agitaciju i propagandu (Agitprop) (Novak 2005: 410).²⁶ Agitprop je bio centraliziran i strogo hijerarhijski ustrojen te je s viših razina na niže prenosio »direktive«, odnosno smjernice koje su uvijek bile vrlo jasne i određene, iako su ponekad bile u pismenom obliku, a nerijetko su prenošene usmenim putem (Spehnjak 2000: 508–509; Jandrić 2005: 253–254). Uvodni su tekstovi novinskih izdanja – nerijetko nepotpisani – imali jasnu instruktivnu crtu te su ih često pisali visokopozicionirani političari (Jandrić 2005: 254). Osim davanja takvih, obvezujućih smjernica, Agitprop je nadzirao pisanje sveukupnoga tiska, a KPJ cjelokupnu djelatnost na području kulture i prosvjete (Petranović 1995: 23–33). Agitprop je bio politički nadređen i uredima za informacije koji su ustrojeni pri republičkim vladama

²⁴ *Vjesnik* (1946, br. 442, str. 3), *Naprijed* (1945, br. 40, str. 3–4), *Narodni list* (1946, br. 411, str. 6).

²⁵ Sve do 1950. *Kratki kurs istorije SKP(b)* bio je »molitvenik jugoslavenskih / hrvatskih komunista« (Jandrić 2005: 256).

²⁶ Opš. o djelovanju Agitpropa usp.: Spehnjak 2002. Naputak CK KPJ »O reorganizaciji agitacije i propagande«, upućen u ožujku 1945. svim centralnim i pokrajinskim komitetima KPJ, donosi i Petranović 1995: 259–267.

(Spehnjak 2002: 509–510). Zapisnici Politbiroa CK KPH jasno pokazuju da se na sjednicama najvišega partijskoga tijela odlučivalo o temama koje će novinstvo obrađivati i o načinu na koji će im pristupati, kako bi se KP osigurala potpuna vlast (Vojnović 2005: 35–36, 45, 56, 68, 211, 259. i dr.). I sami dužnosnici Agitpropa potvrđuju da su novi jugoslavenski mediji dosljedno primjenjivali sovjetski medijski sustav, tj. masovnu indoktrinaciju pučanstva, iako je KPJ djelovala iz sjene, kroz Narodnu frontu (Novak 2005: 428–430). Jedan od istaknutih novinara partijskoga *Naprijeda*, Berto Črnja, priznao je nakon gotovo pola stoljeća, da su CK i Agitprop bili »iznad svega«, tj. »uvijek se s njima dogovaralo što i kako da se piše« (opš. Črnja 1992:). Dok je Politbiro CK KPJ bio najviša instanca pri ocjeni uspješnosti propagande te je odlučivao o personalnom sastavu partijskih tijela u CK KPH,²⁷ Politbiro CK KPH izravno je odlučivao ne samo o uređivačkoj politici nego i o personalnim pitanjima u Agitpropu, a onda i u novinama i na radiju (Vojnović 2005: 148–149). Od prvoga dana rad novinara temeljito nadzire Ozna, poslije Udba (Novak 2005: 453–454). Ako bi se dogodilo da koji novinar ili urednik nedovoljno temeljito izvršava »partijsku liniju«, Politbiro je tražio provođenje istrage i kažnjavanje (Vojnović 2005: 98, 104). Drugim riječima, komunisti su javnomu mnijenju pridavali iznimno veliko značenje, ali su onemogućivali i neutralizirali sve one pojave i tendencije koje nisu bile u skladu s njihovim ideološkim pogledima i ciljevima (Jandrić 2005: 255).

U razdoblju relevantnom za našu temu, 1945./46., u Zagrebu su izlazila dva dnevna lista: *Vjesnik* i *Narodni list*.²⁸ Ključnu je ulogu imao *Vjesnik*, koji je od 12. svibnja do 29. rujna 1945. izlazio kao glasilo Jedinostvene Narodno oslobodilačke fronte Hrvatske, a od tada kao glasilo Narodnog fronta Hrvatske.²⁹ Ime se glavnoga urednika pojavljuje tek 18. listopada 1945. i tada je to Šerif Šehović. Poslije, do prosinca 1946., list uređuju Branko Priselac, Šerif Šehović i Josip Kirigin. Godine 1945. izlazio je u 95.000 primjeraka, a idućih mu je godina naklada pretežno bila oko 60.000 primjeraka (Spehnjak 1993: 173). *Narodni list* novopokrenuti je zagrebački dnevnik, koji kao organ Narodnoga fronta Zagreba počinje izlaziti 1945., i to kao nastavak ratnih *Novosti*, priloga *Naprijeda*. Prvi mu je glavni urednik bio Branko Priselac, a potom Branko Škrinjar, Marko Demetrović, Marin

²⁷ Usp. raspravu o (ne)uspješnosti partijske agitacije u Hrvatskoj te odluke o kadrovskim promjenama, donesene na zajedničkoj sjednici saveznoga i republičkog politbiroa, 5. prosinca 1945. u: Petranović 1995: 108–114.

²⁸ Ukupno je u prvim poratnim godinama u Hrvatskoj izlazilo šest dnevnika: *Vjesnik*, *Narodni list*, *Glas Slavonije*, *Slobodna Dalmacija*, *Riječki list* i *La voce del popolo*.

²⁹ Posljednji broj *Vjesnika* tiskan izvan Zagreba pojavio se 5. svibnja 1945, a od 5. do 12. svibnja list ne izlazi. (Novak 2005: 410–412, 431)

Furlan, Danko Grlić i dr.³⁰ Prosječna mu je naklada iznosila oko 21.000 primjeraka (Spehnjak 1993: 173).

Bilo je i nekoliko tjednika. U Zagrebu je izlazio *Naprijed* kao tjedni organ KPH. Ime glavnoga i odgovornoga urednika Ive Sarajčića naznačeno je tek od 6. listopada 1945. On ostaje urednikom tijekom čitava razdoblja relevantnoga za ovaj tekst.³¹ Velika je važnost pridavana humorističko-satiričkomu *Kerempuhu* koji »izdaje ‘Olikprop’: Organizacija likovne propagande N. F. H., Zagreb«. Prvi broj toga tjednika (16. rujna 1945.) nema naznačenoga urednika, a od drugoga do šestoga broja potpisuje ga Ivan Lača. Od 7. do 56. broja (10. studenoga 1946.) kao odgovorni urednik naveden je Veljko Klačterka, kojega nasljeđuje Fadil Hadžić.³² *Kerempuh* je izlazio u iznimno visokoj nakladi, između 120.000 i 150.000 primjeraka (Spehnjak 1993: 173). Naklade između 12.000 i 100.000 primjeraka imali su i drugi tjednici, poput *Ilustriranoga vjesnika*, *Glasa rada*, *Slobodnoga doma* i *Fiskulturnoga vjesnika*.³³ Tomu valja dodati i tisak koji je izlazio izvan Zagreba, a raspačavao se u Hrvatskoj. Posebno važnu ulogu mala je *Slobodna Dalmacija*.³⁴ Tisak se iz drugih republika u Hrvatskoj prodavao u zanemarivu broju primjeraka, osim beogradske *Politike* i *Borbe*.³⁵ Drugim riječima, dnevni su i tjedni listovi

³⁰ Nejasno je zašto se u nizu kasnijih pregleda tadašnjega novinstva tvrdi da je prvi urednik *Narodnoga lista* bio Ivo Baljkas. *Narodni list* je 1959. spojen s *Večernjim vjesnikom* u – *Večernji list* (Požar 2001: 522). Prvi broj lista pojavio se 26. svibnja 1945., a u prodaju je dolazio popodne te se tiskao u 20–40 tisuća primjeraka (Novak 2005: 440–441). U razdoblju relevantnom za našu temu list su uređivali B. Priselac i B. Škrinjar.

³¹ Naklada se *Naprijeda* s početnih 40.000 smanjila 1952. na 12.000 primjeraka (Novak 2005: 481–482), odnosno na 11.000 primjeraka (Spehnjak 1993: 174).

³² Spehnjak među urednicima navodi samo Ljubomira Petričića, Fadila Hadžića, Tomislava Đurinovića i Zlatu Flego (Spehnjak 1993: 173). Novak spominje Klačterku, ali tvrdi da mu je ime Ivan (Novak 2005: 524). U impresumu je naveden Veljko Klačterka.

³³ Potanje podatke o tim i drugim listovima usp.: Spehnjak 1993: 173–175.

³⁴ Pokrenuta je 1943. kao »antifašističko glasilo naroda Dalmacije«. Pokretač je JNOF Dalmacije, a list je zapravo uređivao Agitprop PK KPH za Dalmaciju. Od jeseni 1944. u Splitu izlazi svakoga drugoga dana, a potom tri puta tjedno. Od 1945. izlazi kao dnevnik (Požar 2001: 718–719). Spehnjak navodi da se naklada sa 20.000 iz 1945. smanjila na 12.500, pri čemu je 1951. iznosila samo 7.800 primjeraka (Spehnjak 1993: 173), Novak pak tvrdi da se tiskala u 10.000 primjeraka, a za sukoba s Informbiroom i u 20.000 primjeraka (Novak 2005: 435).

³⁵ *Borba* je predratni list ilegalne KPJ. Ponovo je počela izlaziti u Užicu 1941. te povremeno tijekom rata. Od kraja 1944. ćirilčno se izdanje tiska u Beogradu, a od ožujka 1948. pa sve do 1987. na latinici izlazi i u Zagrebu. Prema K. Spehnjak (2000: 510–511), od 1945. do 1952. u Hrvatskoj je distribuirano između 55.000 i 90.000 primjeraka, a Jandrić (2005: 255) drži kako je riječ o 90.000 primjeraka. Novak (2005, 486) tvrdi da je 1947. u Hrvatskoj distribuirano 47.000 primjeraka *Borbe* dnevno, a 1948. čak 56.000 primjeraka, dok je u čitavoj Jugoslaviji 1948. njezina naklada bila 426.000 primjeraka. Na zajedničkoj sjednici Politbira CK KPJ i Politbira CK KPH pak, održanoj 5. prosinca 1945., u sklopu partijskoga »izdavačkoga plana« predviđa se 2.000 primjeraka *Borbe* za Zagreb. U popratnim bilješkama priređivač zbirke dokumenata donosi dokument Agitpropa CK KPJ iz studenoga 1945. (Petranović

– iako se njihov broj smanjio u odnosu na predratno doba – bili snažna propagandna poluga u rukama nove vlasti. Prinos propagandnim nastojanjima davali su grafički i glavni urednici izborom ilustracija i grafičkom obradom odnosno opremom teksta. Nekad je to činjeno uz grubu manipulaciju,³⁶ a nekad »duhovitim«, zapravo vulgarnim, karikiranjem crkvenih ljudi i njihovim prikazivanjem u grotesknom ili izopačenom obliku.³⁷

Vlast je povrh toga raspolagala i radiom, koji se nalazio pod jednakim nadzorom istih tijela. U skladu s odvijanjem ratnih operacija u partizanskim se rukama prvo našla Radio postaja Dubrovnik (18. listopada 1944.), potom Radio Osijek (14. travnja 1945.) i Radio stanica Split (22. travnja 1945.), a namjesto Hrvatskoga krugovala, 9. svibnja 1945. oglasio se Radio Zagreb (Novak 2005: 410, 425). U idućim su godinama u Hrvatskoj postojale četiri radio postaje: Zagreb (I. i II. program), Osijek, Dubrovnik i Rijeka (Spehnjak 2000: 510). Broj radijskih pretplatnika za ono doba nije bio prevelik,³⁸ ali treba imati na umu da je radijske emisije, osobito u ruralnim područjima, redovito slušao veći broj slušatelja. Također, pri ocjeni sredstava kojima se režim služio u propagandne svrhe, ne treba podcijeniti ni značenje plakata i grafita (napisa po zidovima), koji su također bili sredstvom širenja agresivne i vulgarne protucrkvne propagande.³⁹ Dodatnu su ulogu imali film i tzv. mitinzi, odnosno narodne skupštine. Na njima se često zapaljivim govorima širila najvulgarnija propaganda (Znidarčić 1998: 73). Školski su i sveučilišni udžbenici u prvom redu bili instrumentima propagande, a ne stručnim pomagalima.⁴⁰ Zabranama nepoćudne literature i visokim nakladama propagan-

---

1995: 111, 452), prema kojem je naklada latiničnoga izdanja Borbe 35.000 primjeraka, od čega se u Zagrebu prodaje samo 2.500 primjeraka. Nije jasno zašto bi se u prosincu planiralo povećanje prodaje na 2.000 primjeraka, ako se već u studenom prodaje 2.500.

³⁶ Primjerice, uz tekst pod naslovom »Osudjeni su špekulanti i šverceri kožom u Karlovcu« objavljena je fotografija nadbiskupa Stepinca i legata Marconea (*Vjesnik*, 1945, br. 214, str. 4) koja se površnu čitatelju doima kao ilustracija upravo teksta o špekulantima i švercerima, iako s njima nema nikakve veze.

³⁷ Tako je F. Hadžić znao prikazati biskupa M. Pušića kao vampira (*Kerempub*, 1946., br. 54, str. 6), a N. Mucavac nadbiskupa Stepinca kao antipatičnoga, »lombrozovskoga« tipa (*Kerempub*, 1946., br. 53, str. 1).

³⁸ Oslanjajući se na podatke Agitpropa CK KPH, Spehnjak (2000: 510) navodi da je 1947. u Hrvatskoj bilo 79.210 radijskih pretplatnika, a potkraj 1949. njihov se broj povećao na oko 90.000. Prema Novaku (2005: 433, 448–452), u Hrvatskoj je 1946. bilo 76.697 radijskih prijammnika, a 1947. ima ih 77.878. Petranović (1995: 30) navodi da je 1941. na području Jugoslavije bilo 160.000 radijskih pretplatnika, a krajem 1947. taj se broj povećao na 210.000.

³⁹ Na uvrjednive i sramotne protucrkvne plakate i grafite nadbiskup Stepinac je s ogorčenjem upozorio i predsjednika vlade Bakarića u pismu od 10. studenoga 1945. (Kisić-Kolanović 1992: 173).

⁴⁰ Naizgled šokantan, a za to doba zapravo uobičajen, pristup pokazuje molba koju je sveučilišni profesor Ferdo Čulinović, inače pouzdani partijski kadar, 11. kolovoza 1946. poslao Agitpropu, skupa sa svojom *Historijom narodno-oslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji*: »Molim za dobrotu, da se pregleda rukopis, da

dnih tekstova u dodatnoj su se mjeri plasirale dezinformacije i konstrukcije koja su odgovarale režimu.⁴¹

U skladu sa shvaćanjem da je Crkva jedan od ključnih neprijatelja novoga režima i da je već iz ideoloških razloga nužno »raščišćavanje s religijom« kao »prazno-vjerjem«, čitav je državni propagandni aparat stavljen u službu ostvarenja komunističkih ciljeva, među kojima je ateizacija imala istaknuto mjesto (Krišto 1997: 36). Drugim riječima, mediji su imali izraženu protuvjersku usmjerenost (Radelić 2006: 164–177). Raščlamba pisanja hrvatskoga i jugoslavenskoga komunističkoga tiska pokazuje da se uglavnom napadalo hrvatsko katoličko svećenstvo, ali su se ponekad pojavljivali i otvoreni napadaji na Svetu Stolicu, odnosno Katoličku crkvu u cjelini. Za to su držani prikladnima i negativno intonirani članci o Crkvi i crkvenim ljudima u drugim zemljama.⁴² Ataci su na samu Svetu Stolicu rjeđi iz pragmatičnih razloga, ali se Crkva kao cjelina ipak povremeno proglašava protivnikom slobode i zagovornikom povratka inkvizicije.⁴³ Već se 1945. tvrdi da je ona bila ne samo saveznik nego i inspirator fašizma i nacionalsocijalizma,⁴⁴ što su optužbe koje će kulminirati idućih godina (Mihovilović 1950). Javnost se uvjerava kako je Katolička crkva antisemitska institucija koja je simpatizirala s Hitlerovim progonom Židova,⁴⁵ kako se iz crkvenih redova u našim krajevima trajno šire antisemitske predrasude⁴⁶ te

---

se dometne ili ispravi ili izbaci sve ono, što smatrate, da nije ispravno« (Knezović 1992: 130).

⁴¹ Benigar (1974: 557) i Masucci (1967: 243–244) navode primjer manipulacije nekim tvrdnjama iz knjige Đorđa Miliše *Jasenovac*. Takvi su se slučajevi množili iz dana u dan.

⁴² »Okružni narodni sud u Ljubljani izrekao je osudu izdajničkim političarima, oficirima i svećenicima koji su krivi za tolike nesreće slovenskog naroda« (*Vjesnik*, 1945, br. 213, str. 2), »Uloga ljubljanskog biskupa Dra Rožmana i njemu vjernog klera u izdajničkom radu ujedinjene slovenske reakcije« (*Vjesnik*, 1945, br. 215, str. 3), »Prema direktivama iz inozemstva dio albanskog katoličkog svećenstva pripremao je omladinu za agente Gestapo-a« (*Vjesnik*, 1946, br. 224, str. 4), »Slovenska reakcija na čelu s Leonom Rupnikom i biskupom Ružmanom udarila je nož u ledja vlastitom narodu« (*Vjesnik*, 1946, br. 408, str. 2) i dr.

⁴³ »Komentari iz Vatikana« (*Kerempub*, 1946, br. 52, str. 5).

⁴⁴ Usp. »Klevetničke protusovjetske izmišljotine vatikanskog organa 'Quotidiano'« (*Vjesnik*, 1945, br. 90, str. 2), »Zauzimanje goričkog nadbiskupa za fašizam« (*Vjesnik*, 1945, br. 99, str. 2), »Nadbiskup dr. Šarić na ustoličenju novog biskupa u Celovcu« (*Vjesnik*, 1945, br. 106, str. 4), »Nepobitno je utvrđeno, da je Vatikan u teškim godinama borbe protiv mračnih snaga hitlerizma zastupao prohitlerovsku politiku« (*Vjesnik*, 1946, br. 269, str. 2), »'Zabrinutost' goričkog i tršćanskog biskupa« (*Vjesnik*, 1946, br. 332, str. 1), »Fratarska posla«, gdje je sklanjanje Mussolinijeva tijela prikazano kao dokaz »fašističkog idealizma« svećenstva (*Kerempub*, 1946, br. 48, str. 4) itd.

⁴⁵ Povodom nekih antisemitskih ispada u Poljskoj, satirički tjednik *Kerempub* objavljuje karikaturu »Savjet dobrog pastira«, u kojoj svećenički lik nalik papi Piju XII. govori: »Ja osuđujem svaku rasnu i vjersku mržnju, a da bi se izbjeglo takovim nemilim pojavama, trebalo bi sve Židove smjestiti u konclogore i uvesti zakone, koji su za njih vrijedili za okupacije« (*Kerempub*, 1946, br. 43, str. 4).

⁴⁶ Navodno župnik S. Šandor tvrdi pastvi »da se kolju kršćanska djeca i da Jevreji upotrebljavaju njihovu krv za svoje vjerske obrede« (*Kerempub*, 1946, br. 46, str. 8).

kako ona i danas djeluje protiv »našeg naroda«. ⁴⁷ Kao tobožnji dokaz stalne potpore Svete Stolice ustaštvu i fašizmu širi se uvjerenje da je o. Giuseppe Masucci, tajnik papinskoga legata u NDH, Marconea, također znao kako visoki ustaški dužnosnik Erih Lisak, koji se ilegalno vratio iz emigracije u domovinu, dolazi nadbiskupu Stepincu. ⁴⁸ U rugalici satiričkoga *Kerempuha* Vatikan je »carstvo mraka«, ⁴⁹ a »klerikalci su isto što i fašisti«, izjavljuje ministar Koharović. ⁵⁰ Pod naslovom »Vatikan« širi se rugalica: »Pročulo se ovih dana / preko raznih kablograma, / da se usred Vatikana / opet brusi – nož i kama«. ⁵¹ Drugim riječima, uporno se i sustavno stvara predodžba da je obračun s Crkvom nužan radi opstanka i budućnosti naroda, pa je – kako se u ožujku 1946. u Narodnoj skupštini u Beogradu izrazio Bakarić – jedina svrha vladinih mjera u odnosima s Crkvom, da se spriječi da ona bude strana, imperijalistička njemačka odnosno ustaška agentura. ⁵²

Utjecaj koji je režim htio imati nad pučanstvom treba napose promatrati u svjetlu činjenice da su vlasti, u skladu s nastojanjem da postignu totalitarni nadzor nad društvom, onemogućile ili zabranile izlaženje opozicijskoga tiska. ⁵³ Od prvih se dana na posebnom udaru našao i katolički tisak, koji je onemogućen zabranama, uskratkom papira i konfiskacijom tiskarskih strojeva. ⁵⁴ Onemogućena je ne

⁴⁷ U jeku rasprava o sudbini Istre *Vjesnik* je objavio karikaturu koja prikazuje talijanskoga premijera De Gasperija u borbi za Trst, pri čem mu je glavni saveznik vatikanski *L'Osservatore Romano* (*Vjesnik*, 1946, br. 274, str. 1).

⁴⁸ *Kerempuh*, 1946, br. 51, str. 2, 8.

⁴⁹ *Kerempuh*, 1946, br. 31, str. 2.

⁵⁰ »Na velikom zboru u Garešnici ministar Dr. Koharović osvrnuo se na tvrdnje 'Narodnog glasa', 'Pastirskog pisma' i letka s potpisom Dra Krnjevića«, *Vjesnik*, 1945, br. 160, str. 4.

⁵¹ *Kerempuh*, 1946, br. 49, str. 2.

⁵² *Vjesnik*, 1946, br. 286, str. 3.

⁵³ *Narodni glas čovječnosti i pravice* jedini je opozicijski list koji se pojavio u hrvatskim zemljama nakon 8. svibnja 1945. Pokrenut je uoči izbora zakazanih za 11. studenoga 1945. Registriran je 6. listopada 1945., a prvi je broj objelodanjen 20. listopada 1945. u 50.000 primjeraka. Kako su oni odmah razgrabljeni, tiskano je još 50.000. Režim je odmah reagirao: već 24. listopada donesena je odluka o »privremenoj zabrani raspućavanja lista«, jer da on »harangira« protiv vlasti, te »širi laži i klevete, izaziva nacionalnu mržnju i propagira rad neprijatelja«. Kad su pokretači i urednici odlučili ipak objaviti drugi broj, tomu su se usprotivili »sami radnici«, koji su ga odbili tiskati, uvidjevši »da je list reakcionaran i piše protiv naroda i stečevina NOB«. Nitko se više nije usudio tiskati list, pa se više nije pojavio ni jedan broj. Njegovi su pokretači i urednici u idućim mjesecima i godinama osuđeni na visoke zatvorske kazne («Laži klevete i harangiranje pod firmom 'Hrvatske seljačke politike'«, *Vjesnik*, 1945, br. 160, str. 8; opš. Spehnjak 1993: 179; Radelić 1994; Novak 2005: 456–458). U studenom i prosincu 1945. i formalno su zabranjeni *Dobri pastir*, glasilo zagrebačkih župa, te *Božićnica* za 1946. Tada su zabranjeni i *Patak* i *Rebus*, dva humoristička tjednika, te još nekoliko marginalnih publikacija (Spehnjak 1993: 180; Novak 2005: 458).

⁵⁴ Na pitanje progona i obustave katoličkoga tiska nadbiskup je Stepinac upozoravao u nizu prosvjeda koje je upućivao vlastima već od lipnja i srpnja 1945. (usp. Benigar 1974: 526–527. i dr.).

samo obnova starih, nego i pokretanje novih vjerskih novina, poput tjednika *Novi život* (Znidarčić 1998: 70). Time je Crkva pretrpjela velik udarac, jer je, prema nekim podacima, prije rata naklada crkvenoga tiska mjesečno dosegala 700.000 primjeraka (Petranović 1963: 308).⁵⁵ Gubitak na pastoralnom i prosvjetnom planu bio je nemjerljiv,⁵⁶ no on je imao i sasvim neposredne posljedice na režimsku protuvjersku propagandu, budući da je zbog nedostatka vlastitih listova Crkvi onemogućeno braniti se od kleveta. To je osobito važno u svjetlu činjenice da je državni, odnosno partijski, tisak sustavno odbijao objavljivati ispravke (Jandrić 2005: 257), a ako bi, iznimno, ispravak i bio objavljen, to bi bilo učinjeno na način koji iskrivljuje njegov smisao i omogućuje nove pamflete protiv Crkve.⁵⁷

Samim time valja imati na umu da s oprezom treba uzimati novinske izjave koje su kritične prema Crkvi i crkvenoj hijerarhiji, a koje su pripisane pojedinim svećenicima. To napose vrijedi u slučajevima kad takve izjave odudaraju od ukupnoga djelovanja pojedinoga svećenika ili redovnika. Ono što nas ovdje u prvom redu zanima, nije utvrđenje ponašanja pojedinih biskupa, svećenika i redovnika u vrijeme te zastrašujuće medijske kampanje protiv Katoličke crkve, nego raščlamba medijske strategije jugoslavenskoga komunističkoga režima i ciljevi koje je on kanio postići.⁵⁸

Novinska hajka kao uvod u *sudsko umorstvo* nadbiskupa Stepinca

Odluku o kaznenom progonu nadbiskupa Stepinca donio je najviši jugoslavenski politički vrh (Hrnčević 1984: 173–174; Blažević 1983: 189). U tom je pothvatu komunističko vodstvo imalo potporu slobodnozidarskih krugova, koja

⁵⁵ Nije jasno što Petranović – koji ni za tu svoju tvrdnju ne navodi izvora – razumijeva pod pojmom »crkvena štampa«, tj. misli li se na sav vjerski tisak, ili samo na katolički. Prema nekim podacima, prije Drugoga svjetskog rata Katolička je crkva na području Jugoslavije objavljivala 137 listova na hrvatskom i slovenskom jeziku, te na jezicima nacionalnih manjina. HDA, Osobni fond Svetozara Ritiga, kut. 7.

⁵⁶ Zahvaljujući tomu, Agitprop CK KPH mogao se 1948. pohvaliti da su svi listovi u Hrvatskoj, osim jednoga katoličkoga, »pod rukovodstvom Partije« (Novak 2005: 463). Taj jedini katolički list nesumnjivo je katolički tjednik *Gore srca*, koji je – uza sve teškoće – izlazio u Pazinu u nakladi između 40.000 i 50.000 primjeraka (Spehnjak 1993: 174–175). U svjetlu te službene Agitpropove tvrdnje biva jasnija uvjerljivost navoda Petranovićeve (1963: 308) da je »za verske potrebe i posle rata izlazio dovoljan broj novina, časopisa i katoličkih publikacija«.

⁵⁷ Usp. »Ispravak g. M. Pušića na članak. 'Odobravajući odredbe nacra Ustava narod je dokazao da su propale nade klerofašističkih brodolomaca'« (*Vjesnik*, 1946, br. 236, str. 3). Nepotpisani je pisac ironično odgovorio hvarskom biskupu ne samo istoga dana, nego i unutar istoga teksta, ustvrdivši da su njegovim »ispravkom« (navodnici u izv.) samo »potvrđene i još jače iznesene naše kvalifikacije«.

⁵⁸ Nije naodmet napomenuti da jezik komunističkih propagandista ne obilježuje samo ideološki novogovor, nego i gramatička, pravopisna i rječnička nedosljednost, kojoj je nakana bila potiranje razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika.

se zrcalila osobito na propagandnom polju (Mužić 1991: 88–89). Odluka o uhićenju i montiranom suđenju zagrebačkomu nadbiskupu kao personifikaciji Katoličke crkve u Hrvata, bila je logična kulminacija komunističke protuvjerske, u prvom redu protukatoličke ideološke usmjerenosti. Komunisti su religiju i crkvu držali smrtnim neprijateljem koliko zbog ideološke suprotstavljenosti, toliko i zbog shvaćanja da je ona zaprijetila sveopćemu širenju komunističke ideje, koja nužno ima totalitarne ambicije (Courtois 1999: 423–424 i d.; Radelić 2006: 98–99).

Već su od prvih dana partizanske pobune, 1941./42., vodeći ljudi komunističkoga pokreta zapovijedali strijeljanje svećenika, časnika, inteligencije i »kulaka«. ⁵⁹ Stoga su sustavna ubijanja svećenika, redovnika i redovnica posve logičan rezultat komunističke ekspanzije (usp. Krišto 1998: 325–351). Ta ubojstva komunisti nikad nisu uspjeli potkrijepiti navodima i dokazima o konkretnoj zločinačkoj djelatnosti crkvenih ljudi, nego se uvijek ostajalo na općim ocjenama o njima kao o »narodnim neprijateljima« (Jonjić 2004–06: 212–213).

Komunistički se agitatori nisu ustručavali pozivati na mržnju i osvetu, dapače, propovijedali su ih sasvim otvoreno. Jedan od perjanica Agitpropa u Hrvatskoj, književnik Joža Horvat, u partijskom *Naprijedu* na početku 1945. (br. 86, str. 4–5) zahtijeva: »Drugovi, bijte još jače, još jače, još mnogo jače! Zaglušite mi uši tutnjavom, umirite mi srce osvetom!« Takvi pozivi, crteži i plakati Ede Murtića, Vanje Radauša i dr., pozivima na mržnju i osvetu naslanjaju na zlokobnu pjesmu Ivana Gorana Kovačića *Mrzimo vas!* (obj. u Nazorovoj zbirci *Hrvatske pjesme partizanke*, 1943). Režim, naime, nije razmišljao ni o kakvoj samilosti prema političkim i vojnim protivnicima, tek su se vrijeme, opseg i način izvršenja osвете trebali prilagoditi prilikama. Crkva je među prvima bila na udaru: prvaci jugoslavenskoga komunističkoga pokreta, Vladimir Bakarić i Edvard Kardelj, posavjetovat će u srpnju 1944. Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske (ObK KPH) za Dalmaciju da se Partija u sadašnjem trenutku mora prikriti, pa se stoga ne mogu uvijek izdavati pismeni naputci. No, Partija se bori za Jugoslaviju i zauzima za jugoslavenski patriotizam, a nakon istjerivanja okupatora obračunat će se s cjelokupnom reakcijom, na čelu s HSS-om. ⁶⁰ I borba protiv Crkve vodi se pod krilaticom »borbe protiv reakcije«, a upravo su »popovi« najjače uporište reakcije, kako je ocijenjeno na sjednici Politbiroa CK KPH 12. siječnja 1945. (Vojnović 2005: 27). Na savjetovanju političkih sekretara OK KPH za Dalmaciju Bakarić 6.

⁵⁹ Takvu je zapovijed uputio, primjerice, Edvard Kardelj 1. listopada 1942. Ivanu Mačeku Matiji, novoiimenovanomu zapovjedniku GŠ NOV i POJ Slovenije (Radelić 2006: 99–100).

⁶⁰ HDA, ObK KPH za Dalmaciju, KP-296 (700–782), KP-297 (783–934), sv. 1, VII/1944, br. KP-296/706, izvješće od 9. srpnja 1944.

veljače 1945. ponovo najavljuje predstojeći obračun s HSS-om, dodajući: »Popovi su nam neprijatelji. Katolička crkva je pripremala i odgajala sve što je ustaško i nezdravo u narodu. Pristupanje popova pojedinaca u Front je posljedica snage masa. U borbi s njima moramo biti oprezni i vanjska hajka protiv njih nije oportuna. Vatikan je moćna snaga. Ali to nikako ne znači, da ćemo dozvoliti pomirljivost prema njima ili da ćemo u Fronti trpiti mir, jer to bi bilo rušenje jedinstva. Budno paziti svaki njihov korak i tražiti intervenciju Fronte. Neka sam narod, neka svaki naš čovjek raskrinkava i udara po njihovim smicalicama, neka ih tjera kad dođu da unašaju nemir i ruše jedinstvo.«⁶¹ Na tom će tragu Okružni komitet KPH Makarska u veljači 1945. ustvrditi: »Popovi su najjače uporište reakcije, isto tako kao što su bili najglavniji nositelji fašizma kroz NOB. Kampanja će se sprovesti ali nećemo da dolazimo u direktan sukob s Vatikanom ali zato ćemo ovo pitanje postavljati odozdo, preko samog naroda, da ih bojkotuje i izmlate jajima i slično.«⁶²

Sastavni je dio te »kampanje« bilo sustavno optuživanje Crkve i raspirivanje mržnje prema crkvenim ljudima. Tisak pod nadzorom KPJ još je prije kraja rata okrivljavao Crkvu za otvorenu suradnju s Nijemcima, Talijanima i ustašama: »Na tom gnjusnom poslu okupator je naišao na punu podršku sveukupne reakcije u Bosni, među kojom je vidno mjesto zauzimao i jedan dio katoličkoga svećenstva na čelu sa sarajevskim nadbiskupom Ivanom Šarićem. Poznati su primjeri fratra Filipovića, kasnijeg jasenovačkog koljača, kao i podmukla i ubojita rabota jednog dijela franjevaca, o čijoj su sramnoj ulozi u raspirivanju bratoubilačke borbe pronađeni mnogobrojni dokumenti u franjevačkom samostanu prilikom nedavnog oslobođenja Širokog Brijega. Pod uplivom tih ustaških izroda došlo je već 1941. godine do strahovitih krvoprolića nad srpskim narodom u Zapadnoj Bosni i u Hercegovini.«⁶³ Drugim riječima, i prije nego što je završio rat, u novinstvu pod komunističkim nadzorom započeo je otvoreni obračun s Crkvom. OK KPH za Dalmaciju u travnju 1945. ocjenjuje da je svećenstvo vrlo zabrinuto stoga što je u novinstvu prikazano kao saveznik ustaša, ali ipak ne obustavlja svoju djelatnost već lukavo ustrajava na održavanju vjerskih obreda i držanju vjeronauka, ne tražeći za to nikakvu plaću.⁶⁴

⁶¹ HDA, ObK KPH za Dalmaciju II–III/1945, sv. 4, KP-298 (1011–1042), br. KP-298/1014.

⁶² HDA, OK KPH Makarska, sv. 1. Knjiga zapisnika sastanaka OK KPH za Makarsku 1944–1945, zapisnik od 22. veljače 1945.

⁶³ »Jedinstvo naroda Bosne i Hercegovine učvršćuje temelje nove Jugoslavije« (*Naprijed*, 1945, br. 100, str. 5); o stradanju širokobrijeških fratara usp.: Marić 2007.

⁶⁴ HDA, ObK KPH za Dalmaciju IV–V/1944, KP-298 (1043–1072), sv. 5, br. KP-298/1048, izvješće za CK KPH od 9. travnja 1945.

Pomirljive riječi i postupci biskupa u onim hrvatskim biskupijama koje su u partizanske ruke pale u rano proljeće 1945. (Alexander 1990: 84–85) nisu ublažile komunističke planove. Čim je JA ušla u Zagreb, odmah je počela hajka na protivnike novoga režima, s otvorenim pozivima na progone i ubojstva (Benigar 1974: 497). Na mitingu na Jelačićevu trgu 11. svibnja govorili su visoki predstavnici novoga režima. Marko Belinić je u svom govoru optužio Mačeka i Stepinca kao izdajice i neprijatelje NOB-a, dodajući da danas Zagreb »odgovara i Stepincu, odgovara Mačeku, odgovara krvnicima i izdajicama naših naroda da je išao putem svoje borbe, putem, kojeg je označio sin našeg pitomog Hrvatskog Zagorja, naš voljeni vodja maršal Tito«. ⁶⁵ Nadbiskupu je bilo jasno da je svrstan među ratne zločince. ⁶⁶

Predsjednik ZAVNOH-a Vladimir Nazor prozvao je 16. svibnja nadbiskupa Stepinca i Kaptol što ulazak JA u Zagreb nisu popratili zvonjavom («Zazvonite i vi šutljiva kaptolska zvona u ovome času veselja hrvatskoga naroda»), što je partijski *Naprijed* (1945, br. 106, str. 2) začinio karikaturom pod naslovom »Umorni zvonar 'Lojzek' sa Kaptola«, na kojoj zvonar govori: »Mnogo sam se nazvonil zajdnih četiri leta«. ⁶⁷

Belinić je 18. svibnja 1945. na »velikoj sindikalnoj konferenciji« u Zagrebu održao govor u kojem je, uz poklike Titu, Staljinu i KP, najavio brutalan obračun s protivnicima: »Ova država je naša, u njoj imamo pravo mi. Ona će biti onakova kakovu ćemo je urediti sami. (Povici: Tako je!) Nemamo se, drugovi, čega plašiti. Ja bih vam preporučio, da zgrabite sve fašističke elemente sutra ujutro, ili još sada, ako se neki nalaze ovdje medju vama, za vrat, treba ih maknuti. (Povici: Tako je!) Borili smo se za narodnu demokraciju i treba da naš narod osjeti da on isključivo ima pravo. (Povici: Dolje izdajice!) Fašističke tipove, koji su skriveni po kojekakvim rupama, naša je dužnost, radnička dužnost, da ih pronadjemo i uništimo. (Povici: tako je!) Svima treba biti jasno, da će u našoj državi postojati pravda i zakonitost, ali za fašiste zakona u našoj državi nema. (Povici: Tako je!) Jedini zakon koji ćemo primijeniti na njih jeste – kuršum. (Povici: Tako je!) Nema pravde za one, koji su stvarali bezakonje, koji su rezali grudi majki, koji su palili naša sela.

⁶⁵ *Vjesnik*, 1945, br. 19, str. 1–2. Za ovu je raspravu važno naglasiti da je Belinić, uz niz drugih visokih dužnosti u partijskom i državnom aparatu, tijekom druge polovice 1945. bio i na čelu Odjeljenja za agitaciju i propagandu CK KPH. Na tom ga ja mjestu zamijenio Duško Brkić, prema odluci donesenoj 5. prosinca 1945, na zajedničkoj sjednici Politbiroa CK KPJ i Politbiroa CK KPH (Petranović 1995: 113–114).

⁶⁶ Usp. njegovo pismo mons. Hurleyu od 2. ožujka 1946. (Batelja 1990: 314).

⁶⁷ Navodno je mons. Svetozar Rittig poručio nadbiskupu da ulazak partizana u Zagreb treba dočekati i popratiti zvonjavom svih zvona (Benigar 1974: 496).

Oni nemaju nikakova prava, da se pozivlju na demokraciju. (Povici: tako je!). / Drugarice i drugovi! Hoću da vam kažem, da je u vašim rukama sve, da pročistite odmah danas, vaša poduzeća od fašističkih zlotvora. Radnici imaju puno pravo da ih na licu mjesta likvidiraju, bez obzira na to, da li će netko reći da li imaju dozvolu od komande grada. Mi smo tu dozvolu stekli tokom teške i krvave borbe. (Povici: Tako je! Dole fašisti!)«. ⁶⁸

Na konferenciji JNOF-a I. rajona grada Zagreba, 22. svibnja 1945., Mika Špiljak je napao Mačeka te se osvrnuo »i na držanje jednog dijela katoličkog klera«, ističući kako je bilo svećenika i u sastavu NOV-a, te su oni uvijek mogli slobodno obavljati svoje svećeničke dužnosti: »Ali mi nećemo trpjeti ustaških agenata, makar se oni oblačili i u popovske mantije. Drugi dio svećenika, na žalost prilično velik dio, iskoristio je svoje zvanje i svoje položaje da služi ustašama, a mnogi svećenici bili su upravo aktivni organizatori ustaških jedinica. Tu se osobito istakao sarajevski nadbiskup Šarić, organizator ustaša u Bosni i Hercegovini«. ⁶⁹ U tom se kontekstu Špiljak okomio i na »fratre iz samostana Širokog Brijega, koji nisu dali samo ustaške propagatore, nego i najsvirepije koljače. Oni su bili organizatori pokolja u Hercegovini, organizatori tolikih ubojstava«. Također govornik, javlja *Vjesnik*, »podsjeća samo na jedan slučaj: fratar, župnik u Kraljevčanima bio je komandant one bojne, koja je izvršila strahovit pokolj u Glini i na Baniji. Prema takvim ljudima naš se Pokret odnosi isto tako, kao što se odnosi prema ostalim ustašama. Govornik je prikazao i rabotu onih biskupa, koji su uputili nedavno poslanicu narodu i osudili naš Narodno-oslobodilački pokret zato, što je pobio ustaše u svećeničkim mantijama. Ali zato nećemo poštediti nijednog zločinca, pa ma u kakvo se ruho odjenuo. Ništa mi nemamo protiv poštenih svećenika. I danas im pružamo ruku u želji, da rade na korist svoga naroda. Svi, koji će pošteno surađivati s Narodno-oslobodilačkim pokretom bit će potpuno sigurni i podpuno slobodni u izvršavanju svojih svećeničkih i vjerskih dužnosti«. ⁷⁰

Kad su mu se opat Marcone i tajnik mu Masucci 3. lipnja 1945. potužili da novine i radio »ne čine drugo, već napadaju svećenstvo i Sv. Stolicu, tvrdeći, da je Vatikan želio Hitlerovu pobjedu«, a protuvjerska se propaganda i šikaniranje crkvenih ljudi događa na svakom koraku, Tito je uzvratio da će »za četrdeset dana biti potpuno uspostavljeni mir i najveća sloboda savjesti« (Masucci 1967: 203–205). No, zbilja je ipak bila drugačija. Čim su okončane ratne operacije, za-

⁶⁸ *Vjesnik*, 1945, br. 19, str. 2.

⁶⁹ *Vjesnik*, 1945, br. 28, str. 2.

⁷⁰ »Nedavna poslanica« je, nema sumnje, Poslanica Hrvatskoga katoličkoga episkopata od 24. ožujka 1945; njezin tekst usp.: Štambuk-Škalić i dr. 1997: 270–274.

počela su mnogobrojna politički motivirana suđenja, u kojima su politički protivnici – među njima i znatan broj svećenika, redovnika i redovnica – po kratkom postupku osuđeni na visoke zatvorske i logorske kazne.⁷¹ Tisak i radio napadaju Crkvu, Papu i hrvatske biskupe (Horvat 1989: 113). Već od prvih dana nakon partizanskoga ulaska u Zagreb, predstavnici Svete Stolice pokušavali su intervenirati za zatočene biskupe i svećenike, kako u razgovorima s najvišim dužnosnicima, tako i s predstavnicima pravosuđa u lipnju, srpnju i kolovozu 1945. (Masucci 1967: 209, 216, 218, 220). Te su intervencije bile nedjelotvorne, a malo je ili nimalo pomoglo i to što je i nadbiskup Stepinac žustro stao u zaštitu progonjenih političkih protivnika novoga režima, već u razgovoru s V. Bakarićem 28. lipnja 1945., a onda i u brzopjavu J. Brozu Titu od 19. rujna 1945 (Benigar 1974: 517–519). Ta su suđenja popraćena zaglušujućom režimskom propagandom. I sudski procesi i medijsko izvješćivanje o njima imali su dodatnu funkciju: trebali su pokazati široku rasprostranjenost »neprijateljskog raspoloženja i djelovanja« u redovima klera, kako bi se, s jedne strane, opravdala mnogobrojna ubojstva i nasilja počinjena tijekom rata, te kako bi se, s druge strane, dobio izgovor za frontalni obračun s Crkvom i religijom.⁷² U pismu Bakariću od 21. srpnja 1945. nadbiskup se Stepinac opširno pozabavio položajem Katoličke crkve. Prosvjedovao je zbog mnogobrojnih uhićenja i smrtnih osuda izrečenih svećenicima, podsjećajući na to da vojni sudovi sude po skraćenom postupku, strahovitom brzinom (»kako se govori, dnevno pada oko 80 presuda«) i uz isključenje javnosti. Posebno je skrenuo pozornost na novinsku kampanju, u kojoj se iz dana u dan ocrnjuju svećenici, pa i sam nadbiskup, što sve pokazuje »da je katolički kler u ovoj državi stavljen izvan

⁷¹ Prema *Pregledu osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionera svih vjeroispovijesti na teritoriju NR Hrvatske od 1944. do 1951. godine*, koji se čuva u fondu Komisije za vjerske poslove NRH, u spomenutom je razdoblju osuđeno 206 rimokatoličkih svećenika, 15 rimokatoličkih bogoslova, 15 rimokatoličkih časnih sestara, tri grkokatolička i 13 pravoslavnih svećenika, dvije pravoslavne monahinje, jedan funkcionar evangeličke, dva funkcionara muslimanske, sedam funkcionara adventističke vjerske zajednice, te sedam funkcionara Jehovinih svjedoka. Na izdržavanju kazne u kazneno-popravnim domovima Stara Gradiška, Lepoglava i Slavonska Požega nalazi se 57 rimokatoličkih svećenika, devet rimokatoličkih bogoslova, tri časne sestre i jedan pravoslavni svećenik (HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama, kut. 341. sv. 1). No, taj popis ne obuhvaća katoličke svećenike i redovnike u drugim republikama, kao ni neke koji su na području tadašnje NR Hrvatske osuđeni i smaknuti. Njime, uostalom, nije obuhvaćen ni nadbiskup Stepinac. Povrh toga, on ne obuhvaća ni one katoličke svećenike koji su iz političkih razloga bili prisiljeni otići u emigraciju (Jonjić 2004–06: 223–224; Radelić 2006: 103–104).

⁷² Masucci je 17. lipnja 1945. u dnevnik zabilježio: »Komunističke mjere protiv Crkve rastu bez prekida. Radio donosi neprestano sve žučljivije napadaje na Vatikan i Crkvu. Mnogobrojni svećenici su strijeljani i još više ih se nalazi u tamnici. U području Zagreba se strijelja građane u masama. Svi katolici dršću pred novim režimom, tražeći sklonište i sakrivajući se. Očekuju se još gori događaji« (Masucci 1967: 206).

zakona«. Navodeći mnoge primjere manipulacije činjenicama, Stepinac ocjenjuje: »Činjenice vrlo glasno govore svoju riječ. A ta je jasna. Katolička Crkva u Hrvatskoj je u stadiju svojevrsnog progona. Ne doduše progona pod otvorenim viziorom. To danas još ne bi bilo oportuno« (Kisić-Kolanović 1992: 143–153).

Stepinac je, dakle, bio svjestan da režim odgađa konačni obračun s Crkvom, čekajući za to povoljnije prilike. Nesumnjivo je naslućivao i to da je stožerna uloga u tom pothvatu namijenjena upravo suđenju njemu, hrvatskomu metropolitu. Predsjednik vlade V. Bakarić već je 23. srpnja 1945., na sjednici Politbiroa CK KPH, kazao kako »katoličkoj crkvi koja i dalje rovare« treba napokon kazati »Gospodo, dosta je!« (Vojnović 2005: 73). Trebalo je tek pripremiti suđenje pred domaćom i međunarodnom javnosti. U sklopu su tih priprema radio i novine odigrali veliku ulogu.⁷³ Usporedno s tim su predstavnici režima održavali huškačke javne skupove i silili građanstvo i državne službenike na potpisivanje zahtjeva kojima se od suda traži najteža kazna za nadbiskupa (Masucci 1967: 248; Znidarić 1998: 33–34). Kao što pokazuju dosad objavljeni radovi o toj temi, medijska je hajka vođena planski i sustavno (Jandrić 1998, 2000, 2005). Time je nadbiskupa trebalo osuditi prije suđenja. Odluku koja je donesena na najvišoj razini, u medijima su u tehničkom smislu proveli dužnosnici Agitpropa, počesto glavni urednici novina i pisci »direktivnih« uvodnika, poput Ive Baljkasa, Jože Horvata, Ive Sarajčića, Ivana Dončevića, Danka Grlića, Radovana Zogovića i dr., karikaturisti poput Alfreda Pala, Vilima Čerića, Fadila Hadžića, Nikole Mucavca, Vlade Kristla i dr. Oni su to činili ili izravnim diskvalifikacijama i klevetama Stepinca ili upornim i raznovrsnim ocrnjivanjem drugih biskupa, svećenika, redovnika i redovnica, kako bi se u javnosti kompromitirala Katolička crkva i vjera. Pritom je znakovito da je komunističko vodstvo glavninu borbe protiv Stepinca i Crkve prepustilo prividno nekomunističkoj Narodnoj fronti i njezinim glasilima. Neke od najvulgarnijih napadaja imali su poduzeti komunistički prirepci u tzv. Izvršnom odboru Hrvatske republikanske seljačke stranke (IO HRSS), a komunistički su dužnosnici i partijski tisak prema javnosti za sebe zadržavali samo instruktivna stajališta i novinske komentare. Da je bila riječ o smišljenoj i planiranoj strategiji, jasno pokazuje činjenica da je protucrkvena medijska kampanja trajala neprekidno, mijenjala se tek njezina jačina. Ako se kampanja promatra u kontekstu unu-

⁷³ Novak (2005: 463–466) priznaje da su tisak i radio *tijekom* suđenja nadbiskupu Stepincu izvješćivali pristrano, podupirući »državnu i partijsku politiku«, te zaključuje da je bez ikakve dvojbe bila riječ o montiranom procesu. No znakovito je da ne govori o ulozi koju su novine i radio imali *prije* suđenja, tj. u njegovoj pripremi i u posvemašnjem ocrnjivanju Crkve.

tarnjih i vanjskopolitičkih događanja, biva jasno da su i oscilacije u intenzitetu tek posljedicom promišljenih odluka partijskoga i državnoga vodstva.⁷⁴

Od ulaska Jugoslavenske armije u Zagreb do izricanja osude nadbiskupu Stepincu (dakle, tijekom 521 dana), samo u 854 izdanja dvaju zagrebačkih dnevnika (433 broja *Vjesnika* te 421 broj *Narodnoga lista*) te u 127 izdanja dvaju najvažnijih tjednika (74 broja *Naprijeda* i 53 broja *Kerempuha*) objavljeno je više od 1.400 priloga (govora, komentara, vijesti, osvrti, stvarnih i navodnih čitateljskih pisama te karikatura i stripova), koji se izravno odnose na Katoličku crkvu. To znači da je samo u tim listovima prosječno objavljivani približno 1,5 prilog dnevno. Ti su prilogi gotovo bez iznimke negativno intonirani, a čak i oni koji su naizgled neutralni ili sa simpatijama govore o tzv. narodnim svećenicima, zapravo su u funkciji protucrkvene i protuvjerske propagande, jer se u tim situacijama »pozitivni« primjeri ističu nasuprot »neprijateljima« i »reakciji« oličenoj u nadbiskupu Stepincu i njemu sličnima. Pribroje li se tomu radijske emisije (za koje nemamo podataka), te članci u *Borbi*, *Politici*, *Ilustriranom vjesniku* i drugim listovima, a onda plakati, »mitinzi« i drugi oblici manipulacije javnim mnijenjem, postaje jasno da je intenzitet kampanje bio zastrašujući.⁷⁵ Već to dovoljno govori da je režim bio i te kako svjestan ugleda koji je u narodu uživao zagrebački nadbiskup.⁷⁶

Također valja imati na umu da je medijska hajka imala dodatnu ulogu u pripremi suđenja nadbiskupu Stepincu (kao i u suđenjima ostalim političkim protivnicima): ona je trebala obeshrabriti obranu optuženika, možebitne svjedoke i svaki oblik javne potpore optuženiku.⁷⁷ U novinskim se napisima sugeriralo da je »kažnjavanje fašističkih zločinaca jedan od preduslova za našu svijetliju budućnost«, jer to »smeće« treba »potpuno izmesti«.⁷⁸ U tom obračunu moraju svi sudjelovati, jer je »kažnjavanje ratnih zločinaca mjerilo naprednosti i iskrene želje za novim životom«.⁷⁹ Kako bi se taj pothvat mogao temeljito provesti, valja se

⁷⁴ Iako spominje i desetak tekstova iz *Vjesnika* objavljenih u drugim razdobljima, napose nakon *Pastirskoga pisma*, B. Jandrić pozornost usmjerava na medijsku kampanju u jesen 1946., dijelom obrađujući i prve medijske napadaje na Stepinca i Crkvu u svibnju 1945., pa se može steći (krivi) dojam da je bilo i duljih zatišja u jugoslavenskoj komunističkoj medijskoj kampanji protiv Katoličke crkve.

⁷⁵ Bilo bi vrijedno utvrditi jesu li u odnosu na bilo koju drugu temu jugoslavenski komunistički mediji vodili tako sustavnu i angažiranu kampanju.

⁷⁶ Iz tih je razloga samo u »historiografiji« poput jugoslavenske bio moguć zaključak poput Petranovičeva (1963: 274): »Zbog te saradnje rimokatoličkog klera sa NDH ovaj je među vernicima bio omražen, što naročito važi za episkopat«.

⁷⁷ U tom bi se smislu ona mogla nesumnjivo promatrati i kao nedopušteni pritisak na pravosuđe, kad bi se ovdje uopće moglo ozbiljno govoriti o pravosuđu.

⁷⁸ *Vjesnik*, 1945, br. 46, str. 1.

⁷⁹ *Vjesnik*, 1945, br. 55, str. 1.

obračunati i s odvetništvom jer su odvetnici djelovali i u doba NDH,⁸⁰ ili radi toga što se usuđuju na raspravi »provokatorski« ustvrditi da su njihovi branjenici u neravnopravnom položaju u odnosu na javnoga tužitelja.⁸¹ Također se htjelo uplašiti svjedoke, jer je svaki oblik potpore »narodnim neprijateljima« ravan izdaji naroda.⁸² To vrijedi i za izjave svjedoka koje dovode u pitanje inkriminacije i optužbe.⁸³ Na to moraju obratiti pozornost i »narodni tužitelji«, jer je, kako je istaknuto na Konferenciji javnih tužilaca iz svih okruga Federalne Hrvatske u listopadu 1945., riječ o sprezi reakcije i »bandi« u šumi.⁸⁴ U tom kontekstu važnu ulogu ima Crkva, jer ona – braneći zapravo vlastiti udio u zločinima – brani zločince pozivom na načela milosrđa.⁸⁵ U takvom su ozračju bilo omogućeni, a nekad i izravno organizirani, i tvorni napadaji na političke protivnike, nerijetko i na svećenike i biskupe. Time je faktično stvarana atmosfera u kojoj je otpor svakoj režimskoj inkriminaciji ravan zločinu.⁸⁶

Razumljivo, kampanja protiv Stepinca i Crkve nije prestala izricanjem osude. Nju je u budućnosti trebalo uvijek iznova i opravdavati i eksploatirati. Upravo u danima izricanja osude pojavila se knjiga izabranih protucrkvениh, nerijetko vulgarnih, crteža, karikatura i stripova *1000 Lojzekovih grijeha : zbirka aktuelnih političkih karikatura* autora Nikole Mucavca, Fadila Hadžića, Alfreda Pala i Vlade Kristla. Također se prikazivao film *Stepinac pred narodnim sudom*, a u sklopu njega prizori sa suđenja i ratne strahote, s nakanom da se nadbiskupa prikaže odgovornim za njih (Benigar 1974: 633). Nekoliko tjedana nakon osude Agitpropovi su pouzdanici Joža Horvat i Zdenko Štambuk objavili znameniti pamflet *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*. Taj je pamflet – kojega se pretisak pojavio i 2008. – jednako kao i još poznatiji obračun s Katoličkom crkvom koji je Viktor Novak pod naslovom *Magnum crimen* objavio dvije godine kasnije, umnogom kompilacija novinskih napadaja na Crkvu objelodanjenih u

⁸⁰ «Pred Sudom za zaštitu nacionalne časti započela je rasprava protiv odvetnika Dra Šafara», *Vjesnik*, 1945, br. 96, str. 5.

⁸¹ «Poveden postupak protiv advokata dra Waltera zbog klevete narodne vlasti», *Vjesnik*, 1945, br. 184, str. 4.

⁸² «Intervenirati za osudjene narodne neprijatelje znači suprotstavljati se pravednim zahtjevima naroda», *Vjesnik*, 1945, br. 101, str. 2.

⁸³ «O davanju i potpisivanju izjava», *Vjesnik*, 1945, br. 146, str. 2.

⁸⁴ «Reakcija iskorištava demokratske zakone za svoje protunarodne ciljeve», *Vjesnik*, 1945, br. 157, str. 3.

⁸⁵ «Zločince narod kažnjava bez obzira tko su oni. Odgovor na Pastirsko pismo potpredsjednika vlade Bosne i Hercegovine i člana Izvršnog odbora HRSS dr. Jakova Grgurića», *Vjesnik*, 1945, br. 161, str. 3.

⁸⁶ «Razbijmo reakciju koja organizirano nastupa na procesima protiv ratnih dobitnika», *Vjesnik*, 1946, br. 219, str. 1; »Protiv raznih 'branitelja' ratnih dobitnika», *Vjesnik*, 1946, br. 228, str. 4.

prethodnim mjesecima i godinama s bezbrojnim faktografskim pogriješcima, krivim imenima i nadnevcima.⁸⁷

Glavna je svrha medijske hajke, koja je trajala gotovo godinu i pol, sažeta u uvodniku zagrebačkoga dnevnoga lista od 15. rujna 1946.: nadbiskup je Stepinac glavni krivac za »proustaško« držanje Crkve u doba NDH, za sve teškoće koje danas postoje u odnosima Crkve i države, a time i za postojanje »križarskih bandi« koje teroriziraju pučanstvo.⁸⁸

Gledano unatrag, medijska kampanja protiv nadbiskupa Stepinca otkriva nekoliko ključnih tema koje je režim izabrao, očito ih držeći važnima i pogodnima za diskreditiranje Crkve. Potanja njihova raščlamba rječito govori o pravim interesima i naumima jugoslavenskih komunističkih vlasti, a mogla bi upućivati i na potrebu iznijansiranijeg pristupa složenim razlozima i motivima odluke jugoslavenskoga komunističkoga režima da se nadbiskupa Stepinca ipak izvede pred sud. No, to prelazi okvire ovoga rada.

Stepinac kao »potporanj NDH i inspirator ratnih zločina«

Više od tri četvrtine negativno intoniranih tekstova o nadbiskupu Stepincu i Katoličkoj crkvi tijekom 1945./46. polazi od postavke da je tijekom Drugoga svjetskoga rata katolička hijerarhija u Hrvatskoj, pa čak i Sveta Stolica, stajala na »proustaškim« pozicijama (tako Petranović 1963).⁸⁹ To se polazište oslanja na nepobitnu činjenicu da je nadbiskup Stepinac u drugoj polovici 1930.-ih postao pobornikom neovisne hrvatske države, pa je u skladu s tim pozdravio i proglašenje NDH, zadržavajući uvijek kritičan odnos prema režimu i načelno osuđujući sve zločine, bez obzira na to tko ih je i u ime koje ideje počinio (Benigar 1974; Krišto 2001; Gabelica 2008).

No komunistička je propaganda još prije rata, u kontekstu konkordatske borbe, optuživala katoličku hijerarhiju i poimence nadbiskupa Stepinca, za služenje »protunarodnim interesima« i za »huškanje« na međunarodne sukobe u Jugoslaviji.⁹⁰ Takvo se ocrnjivanje nastavilo nakon rata. Mnogobrojni članci, komentari

⁸⁷ Stoga je neutemeljeno tvrditi da je Novakov *Magnum crimen*, iako »znanstveno kolosalni promašaj«, ipak djelo »monumentalno po akribičnosti« (Čimić 2002 : 159).

⁸⁸ »Glavni krivac«, *Narodni list*, 1946, br. 398, str. 1.

⁸⁹ U skladu s općenito prihvaćenim tezama jugoslavensko-srpske historiografije Petranović i danas piše (1995: 55) kako je »Katolička crkva sa nadbiskupom Stepincem prihvatila monstrumsku vlast NDH i politiku prekrštavanja«.

⁹⁰ »Povodom Konkordata« *Proleter*, 1937, br. 10, str. 3–4; »Srpski komunisti i osnivanje Komunističke stranke Slovenije i Hrvatske«, *Proleter*, 1937, br. 11, str. 7.

ri i karikature od svibnja 1945. prokazuju hrvatske katoličke svećenike kao zagovornike zločina počinjenih u ime hrvatske države. Oni se redovito prikazuju kao simpatizeri ustaša, a ponekad i kao obični policijski konfidenti.⁹¹ I Masucci je 28. svibnja 1945. u dnevnik zabilježio kako je Radio Zagreb žestoko napao hrvatske biskupe i Svetu Stolicu da su uvijek zagovarali pobjedu Osovine (Masucci 1967: 202). On i opat Marcone zbog žestoke su protucrkvene i protuvjerske propagande već u lipnju i srpnju 1945. više puta prosvjedovali kod Bakarića, Tita i mons. Rittiga (Masucci 1967: 204–205, 209, 215, 216). Novinstvo je uzvratilo, objavljujući fotografije opata Marconea u društvu hrvatskih i njemačkih dužnosnika tijekom rata. Radio Beograd je 21. srpnja napao biskupa Salisa Seewisa za sudjelovanje u izaslanstvu hrvatske vlade prigodom potpisa Rimskih ugovora u svibnju 1941. te optužio Marconea da je blagoslovio ustaše, družio se s njima i klanjao se Paveliću (Masucci 1967: 215).

Standardni je rekvizit jugoslavenske komunističke propagande bilo povezivanje crkvenih ljudi s križarskim pokretom.⁹² Taj je pokret prikazan kao nastavak ustaške borbe, a uz uhićenja i suđenja križarskih skupina redovito je suđen koji svećenik, redovnik ili redovnica (Radelić 2002; Jonjić 2007). Masucci je u kolovozu 1945. zabilježio kako je uhićenje kanonika Borića, zbog sumnje da je »odgovoran za mnoge protukomunističke djelatnosti«, ujedno »sredstvo za uplašivanje nadbiskupa« (Masucci 1967: 219, 249). Tijekom kolovoza 1945. protuvjerska je kampanja bivala sve jačom, a osobito je žestokom postala nakon objavljivanja Pastirskoga pisma od 20. rujna 1945. (Masucci 1967; 219, 226; Benigar 1974: 545–546).

⁹¹ »Osudjen svećenik koji je ustašama prokazivao partizane«, *Vjesnik*, 1945, br. 112, str. 5.

⁹² Primjerice, »U Dubrovniku je osuđena ilegalna teroristička grupa« (*Vjesnik*, 1945, br. 59, str. 2), »Neuspjeli manevar jedne grupe ustaških zločinaca« (*Vjesnik*, 1945, br. 74, str. 4), »Sudjenje rukovodiocima ustaške terorističke organizacije 'križara' u Sarajevu. Među optuženima je pet svećenika i dvije časne sestre, koji su slali bandite u šumu i aktivno ih pomagali u vršenju zločina« (*Vjesnik*, 1945, br. 213, str. 2.), »Samostani i župni uredi – skloništa ustaških bandita. Pred Okružnim narodnim sudom u Karlovcu vodi se postupak protiv grupe 'križara' – ustaša« (*Vjesnik*, 1945, br. 215, str. 3), »Časni otac' Pero Turkalj organizirao je ilegalnu ustašku bandu u Splitu« (*Vjesnik*, 1946, br. 216, str. 4), »Još jedan svećenik koji sakriva narodne neprijatelje« (*Vjesnik*, 1946, br. 219, str. 3), »Osudjena je grupa ustašica koje su sudjelovale u protunarodnoj zavjeri klerofašista« (*Vjesnik*, 1946, br. 223, str. 4), »Po direktivama diecezanske kurije u Sarajevu organizirali su franjevci tajnu ustašku 'križarsku' organizaciju u Tuzli« (*Vjesnik*, 1946, br. 248, str. 4), »Reakcionarno i izdajničko vodstvo HSS i protunarodni dio svećenstva povezali su se s terorističkom organizacijom 'križara'« (*Narodni list*, 1946, br. 395, str. 4), »Fratri samostana u Visovcu i župnik u Kninu – aktivni pomagači ustaških zločinaca i duhovni vodje 'križara'« (*Vjesnik*, 1946, br. 261, str. 4), »Osječki fratri Đerkeš i Posavec pretvorili su svoj samostan u zločinačku jazbinu« (*Vjesnik*, 1946, br. 290, str. 5), »Presuda suda grupi klerofašista u Varaždinu: Optuženi protunarodni svećenici i ostali kažnjeni su za svoj zločinački rad« (*Vjesnik*, 1946, br. 426, str. 2), »U Varaždinu su osuđeni organizatori i pomagači 'križarskih' terorista« (*Narodni list*, 1946, br. 396, str. 4) itd.

Oko njegova sadržaja⁹³ bilo je razmimoilaženja kod biskupa, ali su nadbiskup Stepinac te biskupi Čule i Čekada ipak uspjeli da se u dokumentu ne prešute ključni prigovori novim vlastima, koji su se odnosili ne samo na položaj Crkve i crkvenih ljudi, nego i na zastrašujući progon svih političkih protivnika (Znidarčić 1998: 71).⁹⁴ O medijskoj kampanji koja je uslijedila, sâm je Stepinac pisao poslije mons. Hurleyu, nazivajući je »prvom generalnom ofenzivom protiv Crkve i njezinih predstavnika« (Batelja 1992: 317–318). Tu su kampanju pratili sve brutalniji progono i uhićenja svećenika te zlostavljanja vjernika, kako se Masucci 5. listopada 1945. još jednom uzalud potužio Rittigu (Masucci 1967: 226). Prvih su se tjedana najviši predstavnici vlasti oklijevali uključiti u nju, ali su onda oštre izjave i prijetnje Crkvi javno uputili predsjednik republičke vlade V. Bakarić,⁹⁵ a onda i sâm J. Broz Tito.⁹⁶ I strane su radijske postaje sredinom listopada javljale da je Sveta Stolica prosvjedovala jugoslavenskoj vladi upozorivši kako »nikada u povijesti Balkana nije bilo tako mnogo mržnje protiv Katoličke Crkve« (Masucci 1967: 228). U novinstvu je stvarana predodžba da su Pastirsko pismo nadahnuli ustaše.⁹⁷ U tobožnjim pismima čitatelja svećenici su optuživani za otvoreno ustaštvo, odnosno za to što su od Pavla postali Savli.⁹⁸ Oni su mučili zarobljene partizane i zlostavljali ih uoči strijeljanja.⁹⁹ Dokle sežu njihovo ustaštvo, pokazuje činjenica da je svećenstvo – uključujući i ono s područja koje je tijekom rata Italija anektirala ili okupirala – opravdavalo i ustašku suradnju s Italijom.¹⁰⁰ *Vjesnik* je prenio

⁹³ Tekst Pastirskoga pisma katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. usp.: Štambuk-Škalić i dr. 1997: 275–285.

⁹⁴ Masucci je uoči objavljivanja Pastirskoga pisma izvijestio mons. Montinija, budućega papu Pavla VI., da će se biskupi vrlo kritički izraziti o dosadašnjim mjerama vlasti, dodajući da je i on sâm »u potpunoj suglasnosti s politikom, koju vode biskupi« (Masucci 1967: 223). V. Horvat (1989: 115–116) navodi kako je u vrijeme zasjedanja Biskupske konferencije nadbiskup Stepinac dobio vapaj dvjestotinjak osuđenika na smrt iz pritvora vojnoga suda u Novoj vesi, koji na suđenju nisu dobili mogućnost kazati niti riječi. Nadbiskup je odmah intervenirao kod vlasti.

⁹⁵ »Ovo je pismo najbolji dokaz na kojoj je strani pomanjkanje dobre volje za pravilno rješenje odnosa crkve i države«, *Vjesnik*, 1945, br. 144, str. 2.

⁹⁶ »Maršal Tito o Pastirskom pismu«, *Vjesnik*, 1945, br. 160, str. 1.

⁹⁷ Usp. karikaturu A. Pala pod naslovom »Smjena«, *Vjesnik*, 1946, br. 218, str. 1.

⁹⁸ »Javna govornica: J. S, župljanin župe sv. Blaža, 'Vratite nam vjeru u naše duhovne pastire!...'«, *Vjesnik*, 1945, br. 148, str. 2.

⁹⁹ »Fra Ivan, fra Jozo i fra Stanko ili 'Priča o trojici fratara'«, *Naprijed*, 1945, br. 128, str. 6.

¹⁰⁰ »Sramota ljubitelja 'Tomislava II.'. Javna govornica«, *Vjesnik*, 1945, br. 168, str. 2; fotografija »Delegacija katoličkih svećenika otoka Hvara i Brača pod vodstvom nekog ustaškog 'dužnostnika' u posjeti kod Pavelića«, *Vjesnik*, 1946, br. 217, str. 3.

pismo poznatoga sovjetskoga propagandista Ilje Erenburga, objavljeno u *Izvestiji*, kojim se također napada Pastirsko pismo i uopće držanje Katoličke crkve.¹⁰¹

Na nišanu se našao i zagrebački nadbiskup osobno. Njega se, i zbog njegove nepokolebljivosti, a i zbog stvarnoga i simboličkoga značenja zagrebačke nadbiskupske stolice, držalo najtvrdim kamenom. Stoga ga je valjalo što više ocrniti. Prema zaključku Politbiroa CK KPH, Stepinca je u novinstvu trebalo prikazati kao zaštitnika Miroslava Filipovića Majstorovića (Vojnović 2005: 82), dakle kao poticatelja zločina u logoru Jasenovac,¹⁰² koji neprijateljski djeluje i danas. U predizbornom govoru održanom krajem listopada 1945. u Zagrebu, Hebrang je otvoreno optužio »visoki kler sa Stepincem na čelu« da »raspiruje vjersku i nacionalnu mržnju«. I dok to rade, »nama preporučuju ljubav prema bližnjemu[,] t. j. samilost prema ustašama i drugim neprijateljima naroda. (...) Sve ono što je u našoj prošlosti bilo demokratsko i napredno[,] borilo se uvijek svim silama protiv politike crnomantijaša«, ocijenio je Hebrang, dodajući da Crkva djeluje u interesu Rima, a ne u interesu hrvatskoga naroda.¹⁰³ Samo dva dana potom (27. listopada) *Vjesnik* je objavio tobožnje pismo čitatelja, naslovivši ga riječima koje su pozivale na obračun: »Najveći broj ustaških koljača u Hrvatskoj odgojen je u redovima klerikalnih organizacija« (br. 162, str. 2).

Strahujući od mogućih posljedica nadbiskupove propovijedi na Sve Svete, vlasti su od Stepinca zatražili da se ustegne od bilo kakve kritike vladinih mjera (Masucci 1967: 230). No Stepinca to nije uplašilo, nego je, dapače, u propovijedi otvoreno govorio vjernicima o prijetnjama koje mu se upućuju (Masucci 1967: 230; Horvat 1989: 133–136; Znidarčić 1998: 29). Članci u *Službenom vjesniku Zagrebačke nadbiskupije*, kojima se objašnjavalo ponašanje Crkve i nadbiskupa u doba NDH (Alexander 1990: 96 i d.), nisu mogli dovesti do smirenja, jer komunističkim vlastima nije bilo do utvrđivanja činjenica nego do obračuna. Britanski se konzul Harrison 3. studenoga složio s njime da su prilike u zemlji sve gore, a progon Crkve sve agresivniji (Masucci 1967: 230–231). Nadbiskup je 4. studenoga 1945. u Zaprešiću bio žrtvom i tvornoga napadaja (Masucci 1967: 231–232; Benigar 1974: 548–555). On je taj napadaj smatrao očekivanim plodom novinske kampanje, a kad je svojim pismom Bakariću i okružnicom svećenstvu objasnio o

¹⁰¹ «Ilja Erenburg o biskupskoj poslanici i makinacijama opozicije u Hrvatskoj. Pismo Ilje Erenburga listu 'Izvestija', *Vjesnik*, 1945, br. 179, str. 2.

¹⁰² O slučaju fra Tomislava Filipovića i njegovu otpuštanju iz franjevačkoga reda, usp.: Krišto 1998: 128–132.

¹⁰³ «Govor ministra savezne vlade i predsjednika privrednog savjeta Andrije Hebranga na velikom predizbornom mitingu VI. rajona u Zagrebu», *Vjesnik*, 1945, br. 160, str. 2.

čem je doista bila riječ i tako opovrgnuo službena priopćenja vlasti, započela je – po njegovim riječima – »druga generalna ofenziva protiv zagrebačkog nadbiskupa«, u kojoj su otvoreno sudjelovali najviši komunistički dužnosnici, uključujući Tita i Bakarića (Batelja 1992: 318–319.).¹⁰⁴ Nekoliko dana potom bile su organizirane demonstracije protiv nadbiskupa, ali se od njih odustalo nakon Masuccijeva prosvjeda republičkim vlastima i njegove obavijesti britanskomu konzulatu (Masucci 1967: 232).

Kad je krajem studenoga i u prosincu 1945. pojačana protucrkvena kampanja, sve su češće i jasnije bile aluzije na potrebu sudskoga obračuna i s nadbiskupom Stepincem.¹⁰⁵ Crkva je prikazana kao inspirator i zaštitnik »križarske bande«. Crkveni ljudi ne prestaju ni danas rovariti protiv novoga poredka. Oni pomažu ustaše u skrivanju i bijegu preko granice.¹⁰⁶ Bakarić je sredinom prosinca 1945. primio novinare te im je kazao da današnje držanje crkvene hijerarhije nije nikakva novost, nego nastavak »čvrste veze između okupatora i ustaša i tog dijela visokog klera«. Na pitanje o umiješanosti biskupa u tu protudržavnu djelatnost, Bakarić je izbjegao otvoren odgovor, ali je posve jasno aludirao na nadbiskupa Stepinca. Navijestio je da predstoji »raščišćenje nekih stvari«, pri čem samo o energičnosti i iskrenosti Crkve ovisi daljnji razvoj odnosa.¹⁰⁷ Idućega je dana, 17. prosinca, u *Vjesniku* objavljen uvodnik pod naslovom 'Dio visokog katoličkog klera pomagač ustaških zločinaca', u kojem se »razrađuje« Bakarićeva izjava da je zapravo riječ samo o nastavku proustaške crkvene politike. Uz najavu suđenja Erihu Lisaku i 'ustaškim elementima katoličkog klera', također se navješćuje da »taj sud neće izbjeći ni oni ljudi, ni one organizacije, koje rade protiv naše zemlje, makar kako vješto na sebe navukli religioznu odjeću, jer će se svakome suditi pre-

¹⁰⁴ Režim je izdao »Saopćenje Ministarstva unutrašnjih poslova o događajima od 4. o. mj.« (*Vjesnik*, 1945, br. 171, str. 2). Tim je povodom Stepinac 10. studenoga 1945. oštro otpisao Bakariću, na što je ovaj – neuobičajeno – odgovorio istoga dana (oba pisma usp.: Kisić-Kolanović 1992: 171–176). Nakon nekoliko dana vlasti su u novinama najavile zaoštavanje odnosa («O nekim odnosima koji će rasvijetliti pozadinu incidenta u Zaprešiću», *Vjesnik*, 1945, br. 179, str. 3)

¹⁰⁵ Nadbiskupov tajnik vlč. Harrison bio je uhićen 15. studenoga 1945, a 11. prosinca iste godine vlasti su zatvorile i zagrebačkog vjeroučitelja vlč. Josipa Šimečkoga.

¹⁰⁶ «Osudjeni pomagači ustaša redovnik i časna sestra koji su prebacivali ustaške koljače iz naše zemlje u inozemstvo» (*Vjesnik*, 1945, br. 196, str. 4), »Nad svećenikom koji je skrivao ustaškog atentatora izrečena je pravedna osuda« (*Vjesnik*, 1946, br. 229, str. 4).

¹⁰⁷ «Predsjednik Narodne vlade Hrvatske Dr. Vladimir Bakarić dao je izjavu o ustaškoj djelatnosti u crkvenim ustanovama» (*Vjesnik*, 1945, br. 205, str. 1). U istom su broju objavljene i tri fotografije na str. 1, 2. i 4. Na prvoj je »Ustaško-križarska zastava posvećena u kapelici nadbiskupa Stepinca«, na drugoj se Stepinac rukuje s Pavelićem («Prisne veze dijela visokog klera s ustašama»), a na trećoj je prikazana skupina svećenika kod Pavelića («Fašistički odgoj mladih svećenika»).

ma njegovim djelima«. ¹⁰⁸ Na koga se misli, bilo je još jasnije dva dana poslije. Uz članak pod naslovom »Dio visokog katoličkog klera zadržao je dosljedan ustaški stav«, objavljen je faksimil *Katoličkoga lista* od 29. travnja 1941., sa Stepinčevom Okružnicom časnome kleru nadbiskupije zagrebačke, te fotografija za koju se – razmjerno nevješto – tvrdi da prikazuje nadbiskupa kako »prisustvuje ustaškoj paradi« i »pozdravlja fašističkim pozdravom«. ¹⁰⁹

Nakon razgovora sa Stepincem, Masucci je 18. prosinca 1945. prosvjedovao kod Rittiga zbog sve žešćih medijskih napadaja na svećenstvo i Crkvu (Masucci 1967: 239), no vlasti se na te prosvjede nisu obazirale, jer su agresivnim pisanjem tiska upravo htjele stvoriti dojam da je današnji prijem između Crkve i države posljedica dugotrajne ustaške orijentacije hrvatskoga katoličkoga episkopata. ¹¹⁰ Na Badnji dan 1945. Stepinac je dobio obavijest da se skupljaju potpisi kojima se traži njegovo uhićenje i suđenje na smrt (Masucci 1967: 239), a početkom 1946. Masuscci je u dnevnik bilježio kako radio napada Svetu Stolicu, a on je dobio obavijest da vlasti pripremaju Stepinčevo ubojstvo (Masucci 1967: 244). Stepinac je tih dana očekivao uhićenje ili bar napadaj organizirane i potaknute svjetine na Nadbiskupski dvor, a u isto je vrijeme režim vršio pritisak na Svetu Stolicu da Stepinca ukloni i postavi drugu osobu na zagrebačku nadbiskupsku stolicu (Benigar 1974: 559–560). Od siječnja 1946. nadbiskup se faktično nalazi u kućnom pritvoru, iako mu takva mjera formalno nije izrečena (Znidarčić 1998: 75). Propagandna je hajka zaoštrena već krajem prosinca 1945. Tih je dana u *Vjesniku* zagrebački nadbiskup prikazan u Palovoj karikaturi kao pastir koji svoje stado predaje mesaru Lisaku, a u istom je broju objavljena njegova fotografija sa Slavkom Kvaternikom (br. 208, str. 1), potom s Pavelićem iz 1942. prilikom otvorenja Hrvatskoga državnoga sabora (br. 213, str. 2) te s ustaškim i njemačkim dužnosnicima pri otvorenju Zagrebačkoga zbora 1942. (br. 214, str. 4). Ironizirajući nadbiskupovo službeno stajalište u svezi s Lisakovim dolaskom na Kaptol, satiričko-humoristički *Kerempuh* objavljuje 1946. nagradnu križaljku sa Stepinčevim likom, tražeći odgovor na pitanje: »Vodoravno: 1. visoki gospodin na Kaptolu, koji se bavi hoteljerstvom (slika u križaljki)« (br. 17, str. 7). Sredinom rujna 1946. nadbiskupov je tajnik Šalić osvanuo na naslovnici toga tjednika u Hadžićevoj karikaturi prikazan kao voditelj »svratišta Lojzeku«, čija je firma slovo »U« i

¹⁰⁸ *Vjesnik*, 1945, br. 206, str. 1.

¹⁰⁹ *Vjesnik*, 1945, br. 207, str. 2.

¹¹⁰ »Za vrijeme okupacije mnogi katolički biskupi su dobivali od okupatora i ustaša odlikovanja, a danas su duhovni organizatori bjesomučne hajke protiv narodne vlasti« (*Vjesnik*, 1946, br. 230, str. 4).

u kojem »križari, ustaše i ostali naši imaju popust«, te je za njih svratište otvoreno 'u svako doba' (br. 50).

No nije samo Lisak, nego je, prema *Vjesniku* (1946, br. 216), i njemački poslanik Kasche, tobože, svakodnevno dolazio na Kaptol i posjećivao Stepinčeva tajnika Šalića. Nadbiskup je okrivljen da je tijekom rata i nakon njega pokazivao apsolutno razumijevanje za one svećenike koji su sudjelovali u pokoljima u Jasenovcu i drugdje,¹¹¹ pa je čak optužen da je i Crkvu podredio opstanku NDH.¹¹² U *Kerempuhu* je Stepinac 1946. prikazivan kako blagoslivlja klanja civila te kako se 'ustaškim pozdravom' javlja na telefonskoj centrali da bi poziv spojio »s Trstom« (br. 51, str. 5), a crkveni su ljudi 'držali ljestve' ustašama u svim zgodama, pa tako i onda kad su mijenjali početno polje grba na krovu zagrebačke crkve sv. Marka (sic!) (br. 46, str. 8). Drugim riječima, nadbiskup Stepinac je – ustaša.¹¹³ Njemu se, pod naslovom 'Misa U-nisono (Skladao A. Stepinac)', u usta stavljaju parafrazirani stihovi najpoznatije ustaške koračnice koju je napisao, najvjerojatnije, sâm A. Pavelić (br. 51, str. 4). Prikazan je kao 'dobri pastir' s bombom, te slovom 'U', kukastim križem i liktorskim snopom za pâsom (br. 51, str. 6). Priručnici kojima se on kao 'stari kuhar' služi, jesu Hitlerov *Mein Kampf* i Pavelićeva knjiga *Strahote zabluda*. (br. 53, str. 4). U desetcima je slučajeva zagrebački Kaptol prikazan kao ustaško utočište.¹¹⁴ Zato mu 'Petrica Kerempuh', nabrojivši nadbiskupove 'grijehe' i obilno citirajući Sveto Pismo, već početkom 1946. poručuje: »Neka vam bude milostiv sud narodni i neka vas kazni po djelima vašim, amen« (br. 16, str. 3). U novinstvu se tvrdi da sâm nadbiskup u svojoj korespondenciji zapravo priznaje svoj proustaški i neprijateljski rad.¹¹⁵ Sva je njegova djelatnost upravljena na pomaganje ustaša, sugerira kolorirani strip na posljednjoj stranici *Kerempuha*, punih osam mjeseci prije podizanja optužnice (br. 16, str. 8). Pritom su mu in-

¹¹¹ »Svećenike, koji iskorištavaju crkvu za svoj protunarodni rad, treba privesti zasluženoj kazni« (*Vjesnik*, 1945, br. 211, str. 1); Hadžićeva karikatura »Quo vadis ecclesia« u četiri crteža prikazuje svećenika do rata (s križem), za rata (s okrvavljenim nožem), danas (s križarskom zastavom) i u budućnosti (zgrada »narodnog suda«) (*Kerempuh*, 1946, br. 14, str. 2).

¹¹² »Nadbiskup Dr. Alojzije Stepinac s jednim dijelom katoličkog klera povezivao je sudbinu crkve s fašističkim režimom i ustaškom tvorevinom 'NDH'«, *Vjesnik*, 1945, br. 210, str. 2.

¹¹³ »Ustaški lik zagrebačkog nadbiskupa Dra Alojzija Stepinca«, s trima fotografijama Stepinčevih susreta s Pavelićem. (*Vjesnik*, 1946, br. 218, str. 4).

¹¹⁴ U karikaturi »Svi njihovi putevi vode u...« prikazana su dvojica ustaša, od kojih jedan nosi krvav nož, a drugi križarsku zastavu, i idu prema zagrebačkomu Nadbiskupskom dvoru (*Vjesnik*, 1946, br. 219, str. 1). Pod naslovom »Svaka ptica svome jatulu!«, Pal karikira Stepinca kako blagoslivlje Lisaka koji nosi oružje i dinamit te mu govori: »Dobro došao, sinko, u očinsku kuću!« (*Vjesnik*, 1946, br. 225, str. 1).

¹¹⁵ »U pismu suradnicima otkriva se nadbiskup Stepinac kao zakleti neprijatelj naroda«, *Vjesnik*, 1946, br. 224, str. 1, 3).

teresi Katoličke crkve sporedni, jer širom otvara vrata i ustašama-muslimanima. Nije važno što će se oni »boriti za Muhameda«, važno je samo da se bore protiv Jugoslavije i komunista.¹¹⁶

Nakon što je priopćeno da je u kripti franjevačkoga samostana na Kaptolu 24. siječnja 1946. pronađeno zlato iz državne riznice NDH (27. siječnja 1946.), zaredat će stotine tekstova i karikatura, koje su počesto morale izazvati morbidne asocijacije. No najubojitija je trebala biti optužba da su »nadbiskup Stepinac i protunarodni dio klera htjeli (...) krvavo ustaško zlato iskoristiti za borbu protiv naroda«.¹¹⁷ Ali da u tom ne će uspjeti, sugerira karikatura na naslovnici *Kerempuha* (tijekom 1946. Stepinčev se lik čak pet puta našao na naslovnici toga tjednika!) na kojoj su prikazani Pavelić i Stepinac kako bježe, dok je 'narodna ruka' već zgnječila Dražu Mihailovića i njegove suradnike. No 'zalud bježi čeljad neka / narodna je ruka čeka' (br. 42, str. 1). Dapače, 'slabo će se provesti ovaj majstor zakulisne igre', predviđa karikatura pod naslovom 'Kaptolsko klerofašističko kazalište lutaka', na kojoj su Stepinac, Lisak i Moškov prikazani kao oni koji na koncima drže lutke u liku ustaša, svećenika i časnih sestara (br. 51, str. 1).

Kako bi dojam na čitatelja bio što snažniji, istodobno su 1945. za ustaštvo u *Vjesniku* (br. 207, str. 5) optužene i časne sestre, a Ervin Šinko se u dva nastavka (br. 374, 375) pozabavio njihovim tobožnjim sudjelovanjem u zlostavljanju i ubijanju siročadi u dječjem domu u Jastrebarskom, ilustrirajući podlistak fotografijom časnih sestara u društvu s Milom Budakom. I tjednik *Dobri pastir* optužen je u *Vjesniku* za protudržavnu djelatnost (br. 208, str. 2), što je trebalo opravdati njegovu zabranu. Da bi optužba Stepinca i Crkve za ustaštvo bila dojmljivija, novinstvo tvrdi da nije samo Stepinac, nego su i drugi biskupi aktivno nastupali protiv partizana.¹¹⁸ Niži se kler također zaklinjao Paveliću, poticao pokolje i sudjelovao u njima, te je obavio najviše prljavoga posla u 'prekrštavanju' koje je bilo

¹¹⁶ Usp. karikature »Kaptolska širokogrudnost« i »Zlatni dečko«, *Kerempub*, 1946, br. 51, str. 5, 6.

¹¹⁷ *Vjesnik*, 1946, br. 241, str. 1. To sugerira i tobožnje »Objašnjenje o 36 sanduka zlata«, koje je u *Kerempuhu* 1946. stavljeno u usta »ocu Bonifaciju, gvardianu franjevačkog samostana, čuvaru državnog pečata i 36 sanduka zlata i drugih dragocjenosti u grobnici«. U istom je broju na posljednjoj stranici objavljen kolorirani strip, prema kojem zlato i dragocjenosti pohranjuje upravo nadbiskup («Lojzek»), govoreći fratrima: »Primito ovo i pohranite kroz ono nekoliko dana, dok se vrate oni u koje vjerujemo!« (br. 18, str. 4, 8).

¹¹⁸ »Dokumenti o izdajničkom radu splitskog biskupa Dra Bonefačića« (*Vjesnik*, 1945, br. 209, str. 2); »Protunarodni rad šibenskog biskupa Milete« (*Vjesnik*, 1945, br. 215, str. 3); »Ustaša – nadbiskup sarajevski Dr. Ivan Ev. Šarić« (*Vjesnik*, 1946, br. 219, str. 3); »Služeći vjerno okupatoru[,] biskup Srebrnić je nastojao stvoriti špijunsku organizaciju preko podređenog mu klera« (*Vjesnik*, 1946, br. 224, str. 3); »Zločinačka aktivnost nadbiskupa vrhbosanskog dra Ivana Šarića« (*Vjesnik*, 1946, br. 261, str. 4). O »protunarodnom radu biskupa Srebrnića« pisao je i *Narodni list* (1945, br. 12, str. 3).

samo izlika za pokolje.¹¹⁹ *Kerempuh* se ruga kako su i ustaški propagandisti, poput D. Crljena, govore pripremali čitajući crkveni tisak, jer im druga literatura i nije trebala (1946, br. 53, str. 2). Kler je također sudjelovao u širenju ustaške propagande, terorizirao pučanstvo i do posljednjega dana podupirao NDH.¹²⁰ Katolički su svećenici bili zapravo 'glavni oslonac' ustaškoga režima, dapače, oni su otvoreno propagirali i fašizam i nacionalsocijalizam.¹²¹

Stepinac kao »neprijatelj naroda«

Ako se komu prozivanje Stepinca kao ustaše ne bi učinilo dovoljno uvjerljivim, režim je svakako nastojao da njegovo protivljenje uspostavi totalitarne komunističke vladavine pokuši prikazati kao »protunarodno djelovanje«. Uoči rata njega se i Katoličko crkvu uopće u komunističkom tisku optuživalo za »petokolonaško« djelovanje i za simpatiziranje s Hitlerom i Mussolinijem (*Proleter*, 1940, br. 7–8, str. 4–7). U novim se prilikama ono napose zrcali u pothranjivanju međunacionalnih razrožnosti, napose sporova između Hrvata i Srba. Unatoč samodopadnom ponavljanju u javnosti da je nova Jugoslavija »riješila nacionalno pitanje«, na zatvorenim su sastancima komunisti bili svjesni da nije tako, i da se nakon rata u Hrvatskoj Srbi osjećaju pobjednicima, a Hrvati poraženima. Taj osjećaj

¹¹⁹ Fotografija s natpisom »Dok se narod borio ovi su se zaklinjali krvniku Paveliću« i članak »Duhovni oči primali su ustaška odlikovanja za borbu protiv naroda« (*Vjesnik*, 1945, br. 211, str. 1, 3); »Velika je lista svećenika – ustaša, koji su za svoj protunarodni i zločinački rad dobivali odlikovanja« (*Vjesnik*, 1946, br. 228, str. 3). »Hercegovački fratri bili su duhovni začetnici ustaških pokolja u Bosni i Hercegovini« (*Vjesnik*, 1946, br. 226, str. 5), »Mnogi katolički svećenici kao aktivni ustaški oficiri učestvovali su u pokoljima nad našim narodom« (*Vjesnik*, 1946, br. 227, str. 3). »Jedan dio katoličkog svećenstva pod izlikom 'prekrštavanja' Srba mamio je naše narode u ustaške klaonice« (*Vjesnik*, 1945, br. 213, str. 2.).

¹²⁰ »Mnogi katolički svećenici povezali su se na život i smrt s najkrvavijim neprijateljima našeg naroda«, *Vjesnik*, 1945, br. 214, str. 4. Uhvaćen ustaški zločinac koji je zajedno s jednim fratrom provodio teror nad građanstvom Vukovara« (*Vjesnik*, 1946, br. 216, str. 4). »I uoči samog sloma Hitlerove Njemačke dio visokog katoličkog klera primao je sa zadovoljstvom ustaška odlikovanja« (*Vjesnik*, 1945, br. 208, str. 3). »Mnogi pripadnici katoličkog klera bili su glavni oslonac okupatorskog ustaškog režima« (*Vjesnik*, 1946, br. 220, str. 6), »Visoki katolički kler u Hrvatskoj također snosi odgovornost za rad ustaških ministarstava« (*Vjesnik*, 1946, br. 234, str. 7).

¹²¹ »Mnogi katolički svećenici povezali su se na život i smrt s najkrvavijim neprijateljima našeg naroda«, *Vjesnik*, 1945, br. 214, str. 4. Uhvaćen ustaški zločinac koji je zajedno s jednim fratrom provodio teror nad građanstvom Vukovara« (*Vjesnik*, 1946, br. 216, str. 4). »I uoči samog sloma Hitlerove Njemačke dio visokog katoličkog klera primao je sa zadovoljstvom ustaška odlikovanja«, *Vjesnik*, 1945, br. 208, str. 20. prosinca 1945, 3. »Mnogi pripadnici katoličkog klera bili su glavni oslonac okupatorskog ustaškog režima« (*Vjesnik*, 1946, br. 220, str. 6), »Visoki katolički kler u Hrvatskoj također snosi odgovornost za rad ustaških ministarstava« (*Vjesnik*, 1946, br. 234, str. 7). »Fra Krsto Kržanić propagator nacističkog fašističkog pokreta« (*Vjesnik*, 1946, br. 221, str. 2), »Osudjen špijun mađarskih fašista – revizionista i raspirivač mržnje protiv naroda Jugoslavije. Reakcionarni fašistički list 'Magyar Ujsag' štampao se u kaptolskoj tiskari« (*Vjesnik*, 1946, br. 245, str. 2).

produbljuje i djelovanje čitave »reakcije«, kojoj je Katolička crkva zapravo na čelu. Zbog toga se na sjednici Politbiroa CK KPH 26. srpnja 1945. raspravljalo o tom da se 'razornoj djelatnosti popova' suprotstave organizirane delegacije pojedinih društava i naroda, koje će 'popovima' zaprijetiti 'da ne smiju raditi protiv naroda' (Vojnović 2005: 76). U pozdravnom brzojavu Kongresu Srba u Hrvatskoj, kako prenosi *Vjesnik* 1. listopada 1945. (br. 140) savezni je ministar Hebrang istaknuo bratstvo i jedinstvo Hrvata i Srba, koji su svojom borbom 'stekli ravnopravnost'. O njihovu će se slogu razbiti ostatci reakcije.

Novinski se uvodnici također bave otporom Crkve protiv tzv. slobode savjesti, tj. protiv ograničavanja i zabrane vjeronauka i vjerske pouke,¹²² a za njima slijede mnogobrojne vijesti 's terena' i podrugljive karikature. Crkveni se ljudi ne ustežu izmišljati i inscenirati incidente s krađama i oštećivanjima kipova, križeva i sl.¹²³ Oni također koriste kojekakve procesije i navodna ukazanja da bi potkopali 'narodnu vlast'. I sâm se Tito pozabavio 'zakletim neprijateljima naših naroda' koji se, između ostaloga, koriste pobožnošću i prostodušnošću ljudi, pa izmišljaju kojekakva čudesa u ukazanja.¹²⁴ U izmišljanju ukazanja, sugerira Hadžićeva karikatura u *Kerempuhu* 1946. (br. 53, str. 3), sudjeluje i nadbiskup Stepinac kao 'čarobnjak iz Oza'. Posebna je tema režimske propagande bila teza o navodnoj sprezi Crkve i emigrantskoga vodstva HSS-a na čelu s Mačekom. Maček je poistovjećen s Hitlerom i Pavelićem, a reakcija se i danas okuplja oko njih. U skladu s tim su aktivnosti Crkve prikazane kao sastavni dio borbe ustaša i fašista protiv Jugoslavije.¹²⁵

Na sjednici Politbiroa CK KPH 21. lipnja 1946. postignuta je suglasna ocjena da je Crkva danas centar oko kojega se okupljaju svi nezadovoljnici. Njezina je važnost podcijenjena, a ona je 'najjači i najopasniji protivnik'. Stoga treba propi-

¹²² 'Sloboda savjesti – osnovna sloboda gradjana Federalne Hrvatske', *Vjesnik*, 1945, br. 78, str. 2.

¹²³ 'Tajna ukradenog kipa', *Kerempuh*, 1946, br. 49, str. 4. Usp. Horvat 1989: 138–139.

¹²⁴ 'Klevete i smutnje narodnih neprijatelja upućuju nas na još oštriju borbu protiv ostataka fašizma' (*Vjesnik*, 1945, br. 78, str. 1). Navodna ukazanja tema su stotina članaka, ironičnih komentara i karikatura.

¹²⁵ Usp. Zvonko Brkić, 'Maček je svojom izdajničkom politikom skrivio teška stradanja naših naroda' (*Vjesnik*, 1945, br. 59, str. 1); N. Rubčić, 'Od nekadašnjeg 'vodje' do narodnog izdajice' (*Vjesnik*, 1945, br. 110, str. 2). Već 16. svibnja 1945. Pal u karikaturi prikazuje Pavelića kako se obraća Mačeku riječima: 'Ipak si mi ti, Vlatko, ostao vijeran (sic!) do kraja' (*Vjesnik*, 1945, br. 22, str. 2). Nekoliko mjeseci kasnije Pal pod naslovom 'Prijateljski izlet' prikazuje Hitlera, Pavelića i Mačeka u istom automobilu, a u potpisu se navodi kako je 'predsjednik dr. Maček otišao (...) u inozemstvo s nekolicinom svojih stranačkih drugova i prijatelja' (*Vjesnik*, 1945, br. 160, str. 4). Isto tako usp. članke 'Ista farba i ista banda', *Vjesnik*, 1945, br. 162, str. 3; 'Na velikom zboru u Garešnici ministar Dr. Koharović osvrnuo se na tvrdnje 'Narodnog glasa', 'Pastirskog pisma' i letka s potpisom Dra Krnjevića', *Vjesnik*, 1945, br. 160, str. 4.

tati dosadašnju politiku borbe 'protiv popova' koja nije urodila plodom. Osobito treba 'raskrinkavati one najreakcionarnije' i prikazivati ih kao sluge tuđina i neprijatelje naroda, te istodobno 'koristiti sve mogućnosti, da izvestan dio barem nižeg klera približimo Fronti' (Vojnović 2005: 236–242).

Stepinac za otpor Crkve režimu snosi najveću odgovornost. On je 'glavni krivac', pa ga A. Pal 1946. na karikaturi u *Kerempubu* (br. 52, str. 2) prikazuje kako ide na ispovijed 'istražnom sudiji' s velikom vrećom grijeha: ustaško zlato, veze s 'inostranstvom', terorističke akcije, kolaboracija, križarska zastava, izdaja, Lisak... Da ne bi stalo na tom, Stepinac, tvrdi *Vjesnik* (1946, br. 406, str. 2), 'proganja prave narodne svećenike'. Njegovo prezime treba upisati u *Kerempuhovoj* nagradnoj križaljci (1946, br. 52, str. 5) kao odgovor na pitanje tko je 'vođa terorističke bande'.

Sudbina Istre bila je jedna od središnjih vanjskopolitičkih preokupacija režima, s jasnim reperkusijama na unutarnjem planu. Iako su jugoslavenske komunističke vlasti i hrvatsko katoličko svećenstvo dijelili težnju da Istra i formalno pripadne Hrvatskoj odnosno Jugoslaviji, motivi koji su ih pokretali bili su bitno različiti i nisu uspijevali prigušiti komunističku mržnju prema Crkvi, koja se zrcalila u mnogobrojnim nasiljima, ograničenjima djelovanja, pa i u ubojstvima svećenika (opš. Grah 1998.). Iako je prigodom susreta s Titom početkom lipnja 1945. Stepinac podsjetio na to da je upravo zahvaljujući Katoličkoj crkvi očuvano hrvatstvo Istre (Benigar 1974: 508), režim je stvarao predodžbu da rovarjenje Crkve protiv vlasti dovodi do slabljenja Jugoslavije, a time posljedično i do smanjenja izgleda da se Istra pripoji Hrvatskoj. Na taj se način pojačavala predodžba o izdajničkom držanju katoličkoga klera, to više što su – kako je spomenuto – Sveta Stolica i talijanski visoki kler proglašeni otvorenim saveznikom talijanskoga imperijalizma.

Organizirajući doček međunarodnoga povjerenstva koje je trebalo posjetiti Istru zbog donošenja odluke o njezinoj pripadnosti, Politbiro CK KPH bio je svjestan važnosti Crkve, pa je Krajačić napomenuo kako »treba angažovati popove, sestre i klerike, da podupru našu tezu kod dolaska komisije« (Vojnović 2005: 184). No to je ujedno prigoda da se javnosti pokaže kako, nasuprot neprijateljskom i »protunarodnom« djelovanju hijerarhije i znatnoga dijela klera, ima i onih svećenika koji podupiru vlast. Među njima se posebno ističu istarski svećenici, koji se ne samo bore za sjedinjenje Istre s Hrvatskom odnosno Jugoslavijom, nego otvoreno poriču klevete da je NOP protiv Crkve i vjere.¹²⁶ Čak su usred neposrednih priprema za suđenje nadbiskupu Stepincu novine javljale kako je izaslanstvo

¹²⁶ »Narodno svećenstvo Istre pomaže narodnu vlast«, *Vjesnik*, 1945, br. 160, str. 2.

sastavljeno od deset istarskih svećenika i 22 bogoslova posjetilo Bakarića i s njim se zadržalo u srdačnom razgovoru.¹²⁷ U funkciji naglašavanja razlika unutar katoličkoga klera bilo je i Rittigovo pismo talijanskomu svećeniku don Giorgiu Beariju iz Trsta, iz veljače 1946 (*Vjesnik*, br. 260, str. 2). Sugerirano je i da slična razlika između rodoljubnoga i izdajničkoga klera postoji i u Sloveniji.¹²⁸

Kako se, pak, treba postaviti prema 'neprijateljima naroda', na svoj je 'duhoviti' način poučavao satirički tjednik *Kerempuh* (1946, br. 19, str. 2.). U skladu s uobičajenim pridavanjem animalnih svojstava i imena političkim protivnicima, list se zauzeo za 'opću deštakorizaciju'. Pritom identificira četiri vrste štakora. Nakon 'štakora-fašista', drugi je po redu 'štakor crni', kojega tjednik opisuje ovako: »kрупan, trbušast glodavac, koji se zadržava oko grobnica i u njih sakuplja rpe (sic!) zlata, satova, dragulja i bisera. Štakor crni je čudna psina, vrlo bliska i usko povezana sa štakorom-fašistom. Jedino štakor crni ima mnogo inteligentniju njušku i pismen je, te ima dar za sastavljanje poslanica«.

Agrarna reforma kao instrument ocrnjivanja Crkve

Agrarna je reforma u komunističkoj Jugoslaviji nesumnjivo imala i druge ciljeve osim puke dodjele zemlje siromašnijim seljacima i bezzemljašima. Ona je bila jedan od instrumenata kojima je režim kanio utjecati na demografska kretanja i ujedno pridobiti znatan dio pučanstva (opš. Stipetić 1954; Maticka 1990). Ujedno je ona bila sredstvo borbe protiv imućnih seljaka (kulaka) i napose Crkve. Očekivalo se da će se njom bitno otežati, pa čak i onemogućiti djelovanje Crkve.¹²⁹ Ako to ne bi uspjelo, agrarna reforma je mogla poslužiti pri ocrnjivanju crkvenih struktura. Pitanja agrarne reforme i kasnije nacionalizacije stambenih zgrada i građevinskoga zemljišta imala su neposredno nakon svršetka rata iznimno veliku ulogu u režimskoj propagandi protiv Katoličke crkve. Ona se naslanjala na sad već stoljetno ocrnjivanje Crkve i crkvenih ljudi zbog tobožnje opsjednutosti materijalnim dobrima i uživanja u ovozemaljskim užicima. U prilikama općega siromaštva i pojavama gladi kao posljedica dugogodišnja ratovanja moglo se očekivati da će medijska kampanja u tom smislu imati više nego povoljne učinke.

¹²⁷ *Narodni list*, 1946, br. 388, str. 8; *Vjesnik*, 1946, br. 420, str. 2.

¹²⁸ «Rezolucija slovenskih narodnih svećenika o Julijskoj krajini» (*Vjesnik*, 1945, br. 141, str. 2).

¹²⁹ Na zajedničkoj sjednici Politbiroa CK KPJ i Politbiroa CK KP Slovenije, održanoj 4. prosinca 1945, Boris Kidrič je izrazio nadu da bi se Crkvu agrarnom reformom možda moglo pogoditi i do te mjere da njezini službenici napuste zemlju (Petranović 1995: 104).

Najavljene su mjere osobito teško prijetile Katoličkoj crkvi (opš. Akmadža 2000). Zbog toga su ona, ali i druge vjerske zajednice, nastojale odgoditi ili izmijeniti najavljene odredbe Zakona o agrarnoj reformi (Petranović 1963: 287–291).¹³⁰ U pismu upućenom Titu, predsjedniku republičke vlade Bakariću i Komisiji za vjerska pitanja, Stepinac je 17. kolovoza 1945. ponovio svoje poglede na agrarnu reformu, ustvrdivši sa žaljenjem da je režim njegova dotadašnja nastojanja ignorirao. On se nije načelno suprotstavio potrebi preraspodjele zemljišta nego naumu da se širokim mjerama Crkvi oduzme glavnina imovine i time praktično onemogućiti njezin rad (Benigar 1974: 532–535. i d.; Kisić-Kolanović 1992: 165–169). Međutim, ti pogledi nisu nailazili na razumijevanje ‘narodnih vlasti’, pa su ‘sukobi bili neminovni, a katkad i žešći nego što su objektivne okolnosti nalagale’ (Maticka 1990: 91). Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, objavljen i u dnevnom tisku (*Vjesnik*, 1945, br. 109, str. 1–2), izazvao je veliko uzbuđenje. Bilo je jasno da Tito nije održao obećanje koje je, očito iz taktičkih razloga, početkom lipnja 1945. dao predstavnicima klera, rekavši da će se sva pitanja odnosa države i Crkve, pa i ona u svezi s agrarnom reformom crkvene imovine, rješavati sporazumno.¹³¹ Crkveni su ljudi, u prvom redu biskupi i provincijali, reagirali negodovanjem.¹³² Na negodovanje iz crkvenih redova režim je odgovorio orkestriranom kampanjom: CK KPJ je 16. listopada 1945. brzojavio CK KPH-u, u kojem se nalaže: »U agitaciji i štampi treba posvetiti pažnju: 1) Raskrinkavati akcije reakcionarnog katoličkog klera, pastirsko pismo, – ukazujući na njihov revolt protiv agrarne reforme i na povezanost akcije sa cjelokupnom aktivnošću domaće i inostrane reakcije protiv naše zemlje« (Maticka 1990: 91).

I doista su predstavnici režima i u domaćem i u stranom tisku višekratno optužili Crkvu da je zapravo agrarna reforma, tj. materijalni interesi crkvenih ljudi,

¹³⁰ Stepinčevo pismo Bakariću od 10. srpnja 1945. o toj temi usp.: Kisić-Kolanović 1992: 140–143. O svojim aktivnostima protiv planiranoga Zakona o agrarnoj reformi Stepinac je 2. ožujka 1946. izvijestio i mons. Hurleya (Batelja 1992: 315–317.).

¹³¹ Obraćajući se Komisiji za vjerska pitanja povodom napisa u tisku o projektu Zakona o agrarnoj reformi, zagrebački nadbiskup Stepinac u pismu br. 72/BK od 17. kolovoza 1945. podsjeća da je Tito 2. lipnja 1945. »predstavnicima zagrebačkoga klera« obećao da će se sva pitanja odnosa Crkve i države, uključujući i agrarnu reformu, rješavati »sporazumno« (HDA, Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Sabora, kut. 326, sv. 5. Predstavke (molbe, žalbe, izvještaji). Pismo br. 72/BK od 17. kolovoza 1945.).

¹³² Priređujući Stepinčeva pisma Bakariću, N. Kisić-Kolanović tvrdi da se nadbiskup u njima ponajviše bavi »nadolazećim tegobama« za Crkvu, među kojima su »daleko najznačajnije mjere agrarne reforme i njene posljedice na materijalni status Crkve« (Kisić-Kolanović 1992: 139). Ta je tvrdnja neobična ne samo po tom što korespondira s ondašnjim nastojanjem režima da upravo materijalne interese proglasi temeljnim interesom Crkve, nego i po tom što pisma koja priređivačica objavljuje govore upravo o suprotnome: da je u središtu Stepinčeva interesa slobodno pastoralno i duhovno djelovanje Crkve, čemu je zadržavanje materijalne podloge samo jedna, svakako ne najvažnija pretpostavka.

pravi razlog njihovih kritika režima (Benigar 1974: 546–547).¹³³ Slijedom toga je novinstvo optuživalo Crkvu da pokušava izigrati odredbe Zakona o agrarnoj reformi ‘nepotrebnim osnivanjem’ novih župa ili prikazivanjem pojedinih posjeda kao samostalnih cjelina.¹³⁴ Isticalo se kako, nasuprot tomu, ‘narodni svećenici’ odobravaju mjere vlasti.¹³⁵ Režim je sugerirao kako oni time izriču narodno stajalište, jer: »Narod odlučno traži da se kaptolska imanja razdijele agrarnim interesentima« (Vjesnik, 1946, br. 237, str. 3). Pokušaj da se prijemor predstavi kao spor između veleposjedničkih, feudalnih ambicija Crkve i pravednih pučkih zahtjeva očito se učinio prikladnim receptom, kojim su se htjele izbjeći dodatne političke komplikacije i predbacivanja iz inozemstva te istodobno stvoriti predodžba o jazu između Crkve i naroda. Zbog toga je CK KPH 20. veljače 1946. zatražio od okružnih partijskih komiteta da dodatno potaknu ‘agrarne interesente’ da zatraže dodatno smanjivanje zakonom predviđenoga zemljišnoga maksimuma za crkve i samostane, kako bi se crkvi oduzelo još više zemlje (Maticka 1990; 91). U tom smislu je početkom 1946. u Vjesniku (br. 242, 249, 255, 260, 262, 263, 264) objavljeno više tako intoniranih članaka: ‘Agrarni interesenti u Ludbreškom kotaru traže da se smanji zakonski minimum predviđen za crkvene posjede’, ‘U Radničkom domu u Zagrebu održana je prva rasprava o utvrđivanju agrarnih objekata na posjedu Zagrebačke nadbiskupije’, ‘Oduzimanjem crkvenih posjeda u čakovečkom kotaru dobili su agrarni interesenti 1280 jutara zemlje’, ‘Agrarni interesenti u Dugom Selu traže da se smanji zakonski maksimum crkvene zemlje’, ‘Zagorski seljaci u Zlataru traže da se izmijeni Zakon o agrarnoj reformi smanjivanjem maksimuma za crkvene posjede’, ‘Narod kotara Darda u Baranji traži da se župama ostavi samo župni dvor i vrt’, ‘I narod kotara Pregrada traži da se izmijeni Zakon o agrarnoj reformi, zahtijevajući da se sva crkvena zemlja podijeli seljacima’, ‘U kotaru Pakrac narod traži da se smanji zakonski maksimum za crkvene posjede’, ‘Seljaci đurđevačkog kotara zahtijevaju da se zakonski maksimum za crkvene posjede smanji na tri jutra’, ‘Narod krapinskog kotara traži izmjenu agrarnog zakona i potpuno oduzimanje zemlje onima, koju ju ne obrađuju’ i dr. Slijedom toga je Duško Brkić mogao 27. veljače 1946. izvijestiti Politburo CK KPJ,

¹³³ Tako je, primjerice, M. Belinić u predizbornom govoru od 25. listopada 1945. ustvrdio da je agrarna reforma jedini razloga nastanka Pastirskoga pisma i njegova čitanja po crkvama (Vjesnik, 1945, br. 161, str. 6).

¹³⁴ ‘Saopćenje Ministarstva unutrašnjih poslova o događajima od 4. o. mj.’, Vjesnik, 1945, br. 171, str. 2.

¹³⁵ Da, primjerice, don Ante Salacan pozdravlja agrarnu reformu, izvijestio je Vjesnik, 1945, br. 191, str. 5.

da popovi 'rovare protiv agrarne reforme', ali – 'mase traže da se crkvi suprotstavi' (Petranović 1995: 140).

Kako bi kampanja bila uspješnija, pojedine se crkvene ljude u novinstvu optuživalo da skrivaju žito kako ono ne bi bilo podijeljeno siromašnoj pastvi (*Vjesnik*, 1946, br. 231, str. 3.). Na karikaturama su prikazivani pretili svećenici koje su vjernici prisiljeni nositi na svojim leđima, podsjeća ih se da su s ustupanjem zemlje seljacima zakasnili 'samo koju stotinu godina', a namjesto da služe pastvi, svećenici tuguju u podrumima, pred praznim bačvama (*Kerempuh*, 1946, br. 14, 24, 45). Na račun crkvenih ljudi i njihove nezajzljivosti objavljivane su podrugljive pjesme.¹³⁶ Tvrdi se da su sinjski fratri svojim vjernicima u zamjenu za centimetre zemlje ponudili kilometre raja,¹³⁷ dok su dubrovački htjeli spasiti obraz pokazujući tobožnju velikodušnost onda kad su doznali da će im zemlja biti oduzeta.¹³⁸ Po ustaljenom receptu komunisti su nadbiskupa Stepinca još prije rata optuživali da se 'više brine za Kaptolske veleposjede nego za rajsko naselje',¹³⁹ pa nije neobično što ga se i u kontekstu provedbe agrarne reforme izruguje kao licemjera.¹⁴⁰

Otkrivanje državnoga zlata i dragocjenosti u grobnici na Kaptolu dalo je povoda uredništvu *Kerempuha* da taj događaj u veljači 1946. poveže s agrarnom reformom: u karikaturi N. Mucavca 'Agrarna reforma', objavljenoj na naslovnici tjednika, debeli se fratar sa svinjskim likom ('fra Modesto') tuži sugovorniku riječima: »Lako je tebi, tebi su uzeli samo zemlju, a meni i ono ispod zemlje!«

Optužbe za nemoral i obični kriminal

Onomu dijelu javnosti kojemu politički argumenti ne bi bili dovoljni, valjalo je nadbiskupa Stepinca i svećenstvo uopće ocrniti zbog nedostatka morala i običnoga kriminala. Time se također započelo već prvih dana. Kad je jedna nastavnica stala u obranu zagrebačkoga nadbiskupa nakon što je napadnut na skupu prosvjetnih radnika 25. svibnja 1945., podsjećajući na to da je spasio mnoge Srbe i Židove, s režimske je strane uzvraćeno da je to bilo stoga što je Stepincu 'Židovka

¹³⁶ 'Agrarijada', *Kerempuh*, 1946, br. 19, str. 3.

¹³⁷ *Kerempuh*, 1946, br. 26, str. 3. U idućem je broju pod naslovom 'Fratri iz Sinja' objavljena karikatura debeloga redovnika koji u habitu kleči i moli: 'Bože moj, vrati nam ovaj naš raj zemaljski, a mi ćemo onaj nebeski drage volje prepustiti – agrarnim interesitima' (*Kerempuh*, 1946, br. 27, str. 5).

¹³⁸ 'Fratri u Dubrovniku ponudili su narodu zemlju kad su doznali da će njihova zemlja doći pod udar Zakona o agrarnoj reformi', *Vjesnik*, 1946, br. 273, str. 3.

¹³⁹ 'Hrvatska radnička klasa i borba hrvatskog naroda', *Proleter*, 1937, br. 11, str. 2.

¹⁴⁰ U tobožnjoj obavijesti o kazališnim predstavama u Zagrebu, *Kerempuh* (1946, br. 22, str. 5) objavljuje kako u kazalištu Kaptol igra 'svaki dan (od jutra do mraka) komedija 'Tartuffe', sa velečasnim Al. Stepiniusom u nasl. ulozi'.

bila ljubavnica'. Oni koji su prosvjedovali protiv takve klevete, poslije su završili u tamnici (Znidarčić 1998: 27–28). To je bio jedan u nizu mnogobrojnih napadaja, koji su nadbiskupa imali prikazati kao nemoralnoga čovjeka i licemjera. U tisku mu se predbacivalo da je bio ravnodušan čak i prema sudbini zatočenih odnosno ubijenih katoličkih svećenika.¹⁴¹ Tjednik *Kerempub* mu u srpnju 1946. (br. 43) pjeva rugalicu prema kojoj je nadbiskup pljačkaš naroda koji kliče 'Zlato je moja moć!', pa na koncu 'Betežen Lojzek pod tronom leži, / Betegu mu nema leka, / Na koncu Miserere vse brenči, / Na dušu mu lucifer čeka'.

Sličnim su klevetama izloženi i drugi crkveni ljudi. Časne sestre nisu samo 'krampovima ubijale djecu' u dječjem domu u Jastrebarskom,¹⁴² nego i danas u bolnicama tobože uskraćuju lijekove protiv bolova onim bolesnicima koji ne mole krunicu.¹⁴³ Ponekad od bolesnika kradu čak i hranu.¹⁴⁴ Hadžić u karikaturi prikazuje dvije časne sestre kako se izruguju pogrbljenoj radnici, riječima: »Tko joj je kriv? Da je otišla u časne sestre, ne bi trebala raditi«. ¹⁴⁵ Prema Reisingeru, ispovjedniku nije grijeh ubijati, ali bi bio grijeh odati 'tajnu ustaškog blaga'.¹⁴⁶ Svećenici su za 36 sanduka zlata prodali i Boga i narod, sugerira karikatura N. Mucavca.¹⁴⁷ Oni kradu od sirotinje i bave se krijumčarenjem ukradene robe.¹⁴⁸ Njihovo se ispovijedanje vjere svodi na zgrtanje materijalnih dobara.¹⁴⁹ Svećenik odbija majci strijeljanoga kazati gdje joj je sin pokopan, ali zato traži silan novac da bi odslužio misu 'i sve će biti u redu'.¹⁵⁰ Dok narod gladuje, velikogorički svećenik skriva žito, zgrće bogatstvo i kupuje građevinska zemljišta.¹⁵¹ Crkvene ljude se u

¹⁴¹ 'Nadbiskup Dr. Alojzije Stepinac nije poduzeo ništa da iz ustaškog logora Jasenovac spasi 7 katoličkih svećenika' (*Vjesnik*, 1946, br. 237, str. 5); 'Nadbiskup Stepinac nije izrekao ni jedne riječi osude povodom mučeničke smrti narodnog svećenika fra Karla Čuluma kao i drugih narodnih svećenika, žrtava fašističkih zločina' (*Vjesnik*, 1946, br. 239, str. 6).

¹⁴² 'Svjedočanstvo o tom kako su 'časne sestre' istrebljivale partizansku djecu', *Vjesnik*, br. 212, str. 3.

¹⁴³ 'Zašto se bolesnicima u Bolnici milosrdnih sestara ne daju potrebni lijekovi?...', *Vjesnik*, 1945, br. 148, str. 2.

¹⁴⁴ 'Časne sestre u okružnoj bolnici u Dubrovniku oduzimale su hranu i lijekove namijenjene bolesnicima', *Vjesnik*, 1946, br. 265, str. 3.

¹⁴⁵ *Kerempub*, 1946, br. 30, str. 3.

¹⁴⁶ O. Reisinger, 'Smrtni grijeh', *Kerempub*, 1946, br. 50, str. 2.

¹⁴⁷ 'Historija se ponavlja', *Kerempub*, 1946, br. 19, str. 3.

¹⁴⁸ 'Časne sestre milosrdnice u Samostanskoj ulici u Zagrebu švercuju velike količine kože ukradene od UNRR-e koja je poslata za pomoć našem narodu' (*Vjesnik*, 1945, br. 190, str. 2), 'Časne sestre osudjene zbog nečasne švercerske rabote' (*Vjesnik*, 1945, br. 199, str. 3), A. Pal, 'Nezaposlene iz Gunduličeve, karikatura' (*Vjesnik*, 1945, br. 209, str. 2)

¹⁴⁹ 'Vjerovanje i vjerovanje', *Kerempub*, 1946, br. 45, str. 5.

¹⁵⁰ 'Još nešto o ustašama 'dušobrižnicima'', *Vjesnik*, 1946, br. 219, str. 5.

¹⁵¹ 'Kod Mije Stepanića, svećenika iz Velike Gorice pronađene su velike količine prikrivenog žita' (*Vjesnik*, 1946, br. 231, str. 3). Nekoliko dana je u rubrici 'Dopisi naših čitalaca' objavljeno navodno pismo

karikaturama često prikazuje kao pretile mješine, koje narod nosi na grbači.¹⁵² Kad nisu obični kriminalci, svećenici su bar nasilnici,¹⁵³ ili pijanci koji zbog svoje alkoholiziranosti razbijaju čak i crkvena zvona.¹⁵⁴

Optužbe zbog tobožnje suradnje s četnicima

Tijekom 1945. rijetke su optužbe na račun nadbiskupa Stepinca i katoličkoga klera za suradnju s četnicima, osim općenite diskvalifikacije za 'reakcionarno' djelovanje Crkve.¹⁵⁵ No u 1946. i to se mijenja. Već od siječnje te godine češće se pojavljuju članci, karikature i fotografije koje sugeriraju da su katolički svećenici u borbi protiv vlastitoga naroda bili spremni na suradnju i s četnicima.¹⁵⁶ Kolorirana karikatura na posljednjoj stranici *Kerempuha* u travnju (br. 29) prikazuje nadbiskupa Stepinca koji žali nad propašću monarhije. Potom je u rugalici prikazan kako plače za Pavelićem i nada se njegovu povratku da bi Draži (Mihailoviću) pravili društvo: 'Na doček se Lojzek sprema / Bez Ante mu života nema' (br. 31, str. 3). Pod mottom 'Lojzek, Lojzek, vrak te dal / S kim se nisi vse zmešal', isti satirički tjednik objavljuje podrugljivu pjesmicu 'Lojzekova karitas', u kojoj je nadbiskup milosrdnik koji svakomu pruža utočište ako je spreman boriti se protiv komunizma, pa tako i Draži i njegovim četnicima (br. 37, str. 2).

Kad je u lipnju 1946. počelo beogradsko suđenje Mihailoviću i skupini srpskih političara i vojnika, navodnim četničkim vezama sa Stepincem dan je izniman publicitet,¹⁵⁷ pa su krupnim slovima tiskani bombastični naslovi, poput onih: 'Iz Mihailovićevog pisma vidi se da je nadbiskup Stepinac primao četničke izaslanike' ili 'Dva pisma Draže Mihailovića nadbiskupu Stepincu' (*Vjesnik*, br. 352). Tada je Stepinac 'zaslužio' prvu od niza koloriranih naslovnica *Kerempuha* iz 1946. Prikazan je kako sluša radijski prijenos sa suđenja, te – dok iz prijarnika

nekoga F. H-a, pod naslovom 'Kakav je bio velikogorički župnik Mijo Stepanić...?' (*Vjesnik*, 1946, br. 243, str. 4).

¹⁵² *Kerempub*, 1946, br. 14, str. 3.

¹⁵³ 'Slučaj Stjepana Mlinarića[.] župnika Svete Nedjelje', *Vjesnik*, 1946, br. 253, str. 5.

¹⁵⁴ *Kerempub*, 1946, br. 50, str. 8.

¹⁵⁵ Stepinac je, primjerice, skupa s Dražom Mihailovićem, Mačekom i dr. prikazan u zajedničkom čamcu, na karikaturi s naslovom 'Svaka ptica jatu svome – gospon Maček kraljevskome...' (*Narodni list*, 1945, br. 33, str. 2).

¹⁵⁶ 'Dio katoličkog klera povezivao se ne samo s ustašama i okupatorom, nego i sa četnicima!', *Vjesnik*, 1946, br. 226, str. 5.

¹⁵⁷ U literaturi se često ističe kako je režim i zbog suđenja Mihailoviću želio napraviti svojevrsnu ravnotežu, pa je i to pridonijelo odluci da se nadbiskupa Stepinca izvede pred sud. Iako se toj pretpostavci ne može zaniijekati logika, karakteristično je da ju se ne da dokumentirati. Makar ta okolnost bila znakovita, ovdje se u raspravu o tom ne ćemo upuštati.

dopiru riječi ‘...Zavisit će i mjesto ... I Vašoj Preuzvišenosti dodijeliti’, zabrinuto mrmrlja: ‘Hm, samo da ovo mjesto na bude – na klupi uz Dražu’ (br. 38). Vilim Čerić karikira Stepinca i njegove tobožnje veze s Mihailovićem, Mačekom, Pavelićem, kraljem Petrom i drugim ‘reakcionarima’ (*Vjesnik*, br. 360, str. 3). Mucavac je jednako eksplicitan: Mihailovićev teklič izručuje pozdrave Paveliću i Stepincu, govoreći: »Vašim ekscelencijama njegova ekscelencija Draža šalje bratske pozdrave i poziv na ‘slučajno sadejstvo« (*Kerempub*, br. 38, str. 2). Na idućoj stranici istoga izdanja Stepinac kao duh lebdi iznad Mihailovićeve kreveta i pita: »Druže crni, Dražo, sjećaš li se mene?«. Mihailović na to odgovara: »Među nama, preuzvišenosti, sjećam se vrlo dobro pisma, u kojem ste mi bili ‘podmetnuti na potpis’« (br. 38, str. 3). Nije Stepinac jedini katolički biskup koji je surađivao s četnicima: činili su to i drugi, primjerice, biskup Bonefačić (*Vjesnik*, br. 366, str. 3). Čerić se ponovo vraća Stepincu u karikaturi u kojoj nadbiskup, skupa s Pavelićem, Mačekom i drugima, proviruje iz Mihailovićeve brade (*Vjesnik*, br. 363, str. 3).

Početak rujna 1946. Hebrang je u Zagrebu optužio ‘klerikalnu reakciju, pod čijim se skutom okupljaju ustaše, križari, mačekovci i četnici’. Najavio je da se to više ne će moći trpjeti, nego se ‘približuje vrijeme kada ćemo protiv izrazitih neprijatelja naroda u redovima klera i protiv njihovih agenata morati odlučno nastupiti’.¹⁵⁸ I na taj je način potvrdio da su pripreme za suđenje nadbiskupu prilično odmakle. Na istom je tragu *Kerempub* (br. 51, str. 2) popratio podizanje optužnice protiv nadbiskupa. Na Hadžićevoj karikaturi pod naslovom ‘Lista izdajica’ Rupnik, Draža Mihailović, Mandić i Budak se, gledajući u nadbiskupa koji gazi po lubanjama, tuže: ‘Ostadosmo, ljudi, bez nosioca naše liste’.

Tzv. narodni svećenici nasuprot ‘reakcionarnom dijelu klera’

Naziv ‘narodni svećenici’ razmjerno se često rabi u jugoslavenskoj komunističkoj propagandi protiv Katoličke crkve.¹⁵⁹ Već je iz njegova oblika jasno da implicira ocjenu svih ostalih svećenika kao ‘nenarodnih’. Kriterij razlikovanja između tih dviju skupina u prvom je redu bio njihov odnos prema ‘slavenstvu’ kao jednom od pojmova kojemu je tadašnja propaganda pripisivala najviše, mistične vrijednosti. Zbog toga se idealizira sve što simbolizira ‘slavensku slogu’, osobito ako je riječ o simbolima koji su povezani s crkvenom tradicijom, pa mogu poslužiti u ocrni ‘reakcionarnog dijela klera’, koji se od slavenstva odmetnuo. U skladu

¹⁵⁸ *Narodni list*, 1946, br. 387, str 1; *Vjesnik*, 1946, br. 418, str. 1.

¹⁵⁹ Fenomen tzv. narodnih svećenika omiljeni je i redoviti instrument komunističke borbe protiv crkve, od Kine do Kube. Mijenjaju se samo nijanse i oblici kojima komunistički režim uz pomoć nekih svećenika želi rascijepiti Crkvu i tako dokrajčiti vjeru.

s time slavi se sv. Ćirila i Metoda te đakovačkoga biskupa J. J. Strossmayera.¹⁶⁰ Partijski je vrh izravno poticao slavljenje kulta 'slavenske braće sv. Ćirila i Metoda', pa se agitiralo da što više vjernika bude nazočno bogoslužju u zagrebačkoj crkvi sv. Marka u srpnju 1945. (Vojnović 2005: 66). Režim je tomu događaju dao izniman publicitet (Masucci 1967: 211–212).

'Slavenska ideologija' imala je na jugoslavenskom tlu u prvom redu hrvatsko-srpsku dimenziju. Tito je u razgovoru s 'delegacijom visokoga katoličkog svećenstva' 2. lipnja 1945. istaknuo kako će i 'pitanje odnosa između pravoslavne crkve i katoličke crkve trebati isto tako dovesti u sklad s velikom idejom zbliženja i uže saradnje slavenskih naroda'.¹⁶¹ U toj će propagandi, i uopće u legitimiranju komunističkoga režima pred svijetom, iznimno veliku ulogu odigrati umirovljeni župnik zagrebačke crkve sv. Marka, mons. Svetozar Rittig.¹⁶² Da je on bio svjestan kako će se novi režim okomiti na zagrebačkoga nadbiskupa, potvrđuju njegove riječi Masucciju 26. svibnja 1945., dok je Stepinac bio uhićen. Već tada je Rittig kazao kako se »boji za nadbiskupa Stepinca i želi, da on ne prosvjeduje i ne protivi se novoj vladi« (Masucci 1967: 202). Rittig je bio oduševljeni pobornik (jugo) slavenstva, pa se s razlogom ocjenjuje da se čini kako njegove misli proviruju iz Titovih riječi od 2. lipnja 1945. (Benigar 1974: 503).¹⁶³

Zapisnik sjednice Politbiroa CK KPH od 13. srpnja 1945. pokazuje da je režim crkvene ljude dijelio na 'one koji su za Rittiga' i 'one koji su protiv Rittiga', zaključivši kako u odnosu na potonje 'treba pravilno voditi politiku protiv njih' (Vojnović 2005: 68). Zahvalnomu režimu Rittig je uzvraćao raznovrsnim uslugama. Čini se da je i prigodom spomenutoga primanja kod Tita, 2. lipnja 1945., pred Titom optužio svećenstvo da je 'krivo, ono mora činiti pokoru' (Benigar 1974: 505; Alexander 1990: 88). Stoga nije čudo da je prvi Stepinčev susret s Rittigom bio izrazito hladan (Benigar 1974: 499–500).¹⁶⁴ I ako njegovo ponašanje traži još istraživanja, nema nikakve sumnje da je Rittig, za vrlo simbolične i mršave protuusluge režima, ovomu u svakom trenutku priskakao u pomoć. U nizu

¹⁶⁰ 'Ćiril i Metodije – slavenski prosvjetitelji i pobornici slavenskoga bratstva' (*Vjesnik*, 1945, br. 65, str. 2); 'Svečano staroslavensko bogoslužje u crkvi Svetog Marka' (*Vjesnik*, 1945, br. 67, str. 5); 'Proslava Ćirilometodskog dana' (*Vjesnik*, 1945, br. 69, str. 3); Dane Medaković, 'Život i rad biskupa Josipa Jurja Strossmayera (4. II. 1815, 8. IV. 1905)' (*Vjesnik*, 1946, br. 245, str. 2. i dr.).

¹⁶¹ 'Maršal Tito primio delegaciju visokog katoličkog svećenstva', *Vjesnik*, 1945, br. 38, str. 1; 'Maršal Tito o katoličkoj crkvi u Hrvatskoj', *Narodni list*, 1945, br. 8, str. 2.

¹⁶² Opš. o Rittigovoj djelatnosti u kasnijem razdoblju njegova života, usp.: Akmadža 2001.

¹⁶³ Titov govor usp.: *Vjesnik*, 1945., br. 38, str. 1.

¹⁶⁴ Izgleda da nema nijednoga dokaza za potvrdu navodnoga 'katoličkog izvora bliska Stepincu', prema kojem se Rittig 'dobro (...) slagao sa Stepincem i Stepinac mu je po svoj prilici vjerovao' (Alexander 1990: 86–87).

javnih manifestacija, koje su trebale legitimirati vlasti i amortizirati prigovore o progonu vjere u Jugoslaviji, mons. Rittig je krajem kolovoza 1945. primio izaslantstvo Antifašističke fronte žena (AFŽ), što su novine popratile sa simpatijama i ilustriranim člancima.¹⁶⁵ U predizbornom govoru u Đakovu hvalospjevima je obasuo Nazora i Bakarića, proglašavajući pobjedu partizana konačnim oslobođenjem i ostvarenjem Strossmayerovih ideja: »Svima nam je na jeziku Titovo ime, legendarna ličnost. Narodna pjesma ga je opjevala. On je svojim umom zamislio oslobodjenje, dušom mu se predao i izveo ga za svoj životni poziv, gvozdenom ga voljom izveo, neustrašivim i divnim heroizmom proveo. Povijest ga još za života broji u najveće ljude, što ga je rodio jugoslavenski svijet«. Rittig se nije zadržao samo na diviniziranju Josipa Broza, nego je optužio reakciju ('ostatke starih političkih stranaka') za pasivni otpor. Zato je sve pozvao na izbore, kako bi se osigurala narodna budućnost. Za sadašnje manje teškoće nisu krivi 'današnji ljudi nove narodne i državne vlasti', nego oni koji su vladali u prošlosti. Titova politika i novi ustav dovest će do uklanjanja zategnutih odnosa između Crkve i države, jer je 'Titovoj Jugoslaviji daleko da vrijedja vjerske osjećaje jugoslavenskih naroda'. U posebnoj izjavi za novinstvo, Rittig je izrazio uvjerenje da će do poboljšanja odnosa između Crkve i države doći već samim uključenjem Svete Stolice u razgovore.¹⁶⁶ Time je na sasvim jasan način krivicu za poremećaj odnosa između Crkve i države prevaleo na katoličku hijerarhiju u Hrvatskoj.

Zbog takvoga je njegova ponašanja Bakarić na četvrtom zajedanju ZAVNOH-a, polemizirajući sa stajalištima episkopata, izrekao pohvale mons. Rittigu.¹⁶⁷ Ovaj je uzvratio, veličajući 27. srpnja 1945. nove vlasti i proglašavajući 'Federalnu Hrvatsku u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji' ostvarenjem 'čežnje naših djedova' i oživotvorenjem 'političkih ideala južnih slavenskih naroda', te dodajući: 'Naša druga misao je naš veliki narodni heroj maršal Tito. Da nije njega, ne bi bilo ni našeg velikog uskrsnuća. On će za uvijek ostati simbol prekretnice u novu povijesnu epohu naroda na slavenskom jugu – njihove pomire i bratstva, njihove sloge i jedinstva, njihove svijetle budućnosti'.¹⁶⁸ Uoči zasjedanja Biskupskih konferencija u rujnu 1945. Rittig je pokušavao doznati što biskupi spremaju i ujedno sugerirati kompromis s režimom (Masucci 1967: 223–224). No biskupi na čelu s nadbiskupom Stepincem nisu nasjeli na ustupke režima u sporednim pojedinostima, koji su tempirani upravo u to vrijeme, znajući da ih vlasti pokušavaju prevariti (Benigar

¹⁶⁵ *Vjesnik*, 1945, br. 113, str. 3.

¹⁶⁶ *Vjesnik*, 1945, br. 163, str. 2.

¹⁶⁷ *Vjesnik*, 1945, br. 82, str. 2–3.

¹⁶⁸ *Vjesnik*, 1945, br. 84, str. 1–2.

1974: 541–542). Iako se u rujnu 1945. potužio Masucciju da ga ‘ne prima nijedan viši crkveni dostojanstvenik i nije dobro gledan niti kod svećenika niti kod vjernika’ (Masucci 1967: 223), Rittiga očevidan otpor episkopata i najvećega dijela svećenstva komunističkomu režimu nije obeshrabrio. Pobjedu partizana kao ‘najveće djelo u historiji jugoslavenskih naroda’ on je proglasio i na misi održanoj na Dušni dan 1945., kad je na prilično izravan način zločine pobjednika proglasio pravednom osvetom.¹⁶⁹ I nakon bjesomučnih napadaja na Crkvu, smaknuća i teških osuda velikoga broja svećenika, redovnika i redovnica, Rittig je 31. prosinca 1945. u crkvi sv. Marka održao svečani *Te Deum* ‘povodom velikih pobjeda i uspjeha postignutih u toku 1945. godine’, koja je ‘donijela konačnu pobjedu našoj oslobodilačkoj partizanskoj vojsci i dičnoj Jugoslavenskoj Armiji pod vodstvom silnog narodnog heroja maršala Tita, nad vjekovnim dušmanima slavenskih naroda na Balkanu. Svršio je hiljadugodišnji rat s njemstvom (sic!) i osigurao našim narodima prirodne i etnografske granice. Obistinile se sanje i čežnje svijetlih genija, pjesnika i rodoljuba hrvatskoga i srpskoga, slovenačkog i makedonskog naroda.’¹⁷⁰

Želeći pridobiti vjernički puk za režim makar i po cijenu sukoba s biskupima, Rittig je krajem lipnja 1946., u govoru u Crikvenici, izrazio uvjerenje da su temelji iskrene suradnje vlasti i Crkve položeni prigodom Titova primanja predstavnika klera 2. lipnja 1945. Hvaleći vlasti, optužio je ‘množinu franjevačkih redovnika’ koji su u ratu djelovali, pa i sada djeluju protiv narodnih interesa. Ujedno je ustvrdio kako Sveta Stolica – što se može zaključiti iz postupaka Pija XII. – ne odobrava držanje onih dijelova klera koji su neskloni suradnji s ‘narodnim vlastima’.¹⁷¹ Unatoč teroru, pokušaj režima da Rittiga u proljeće 1947. nametne za zagrebačkoga nadbiskupa, nije uspio (Batelja 1999: 38). No on se nije zaustavljao u svojim nastojanjima da pomogne vlastima. I dok je nadbiskup Stepinac izdržavao kaznu u Lepoglavi, režim ga je preko Bakarića i Rittiga pokušao nagovoriti da zatraži pomilovanje, odnosno da napusti Hrvatsku i ode u Rim. I jedno je i drugo nadbiskup odbio, otklonivši, prema Kukulinu svjedočenju, Rittigovu ponudu riječima »Apaghe satanas! – Odlazi, sotonno!« (Batelja 1990: 253).

Osim Rittiga, vlasti 1945./46. nisu uspjele dobiti potporu većega broja svećenstva ni njegovih viđenijih pripadnika. Stoga se, kad god se moglo, običnim kurtoaznim posjetima pridavala znatna pozornost te su se isticali ‘srdačni odnosi’ ili

¹⁶⁹ ‘Tiha misa zadušnica za poginule junake oslobodilačkog rata i žrtve fašističkog terora’, *Vjesnik*, 1945, br. 168, str. 5. Rittigove riječi o potrebi ‘sijanjanja kroz rešeto’ crkvenih redova poslužile su i uvodničaru *Vjesnika* u vrijeme kad je počeo otvoreni obračun s nadbiskupom Stepincem (‘Svećenike, koji iskorištavaju crkvu za svoj protunarodni rad, treba privesti zasluženoj kazni’, *Vjesnik*, 1945, br. 211, str. 1).

¹⁷⁰ *Vjesnik*, 1946, br. 217, str. 2.

¹⁷¹ ‘Uporno branimo ono što smo stekli krvlju našega naroda’, *Vjesnik*, 1946, br. 365, str. 2.

‘srdačni razgovori’ crkvenih ljudi i predstavnika režima.¹⁷² U napadajima na Crkvu redovito se ističe da ima i ‘narodnih svećenika’, tj. onih koji nisu krenuli putem izdaje vlastitoga naroda,¹⁷³ veličaju se primjeri pomirljivih ili čak pohvalnih riječi koje vlastima upućuju pojedini katolički svećenici i redovnici, poput Antuna Božnara, novogradiškoga katehete Franje Resmana i požeškoga župnika Didovića, istarskoga svećenika Viktora Heraka, sinjskoga franjevca fra Ivana Vukovića koji agitira po sinjskom i imotskom kotaru i sl. (*Vjesnik*, 1945, br. 77, 163, 205, 435). Napose se ističu stvarni ili navodni primjeri u kojima ‘narodni svećenici’ odbijaju čitati Pastirsko pismo,¹⁷⁴ ili ga proglašavaju ‘provokatorskim’, kako se izrazio župnik u Račišću na Korčuli, fra Anastazije Pavelin, dodajući da je svećenike koji su simpatizirali s ustašama bilo pravedno kazniti, jer ‘oni nisu pastiri duša već krvoloci u mantijama svećenika’ (*Vjesnik*, 1945, br. 178). Da je i piscima poslanica i pisama (dakle, katoličkim biskupima) na umu ‘da posiju sjeme mržnje i novog bratoubilačkog rata’, ocijenio je i risanski župnik don Niko Luković (*Vjesnik*, 1945, br. 186, str. 2).

Sažetak

Već su tijekom rata jugoslavenski komunistički partizani pokazivali izrazito neprijateljstvo prema Katoličkoj crkvi. Istraživanja pokazuju da su u vrijeme ratnih zbivanja i u prvim poratnim danima ubili nekoliko stotina katoličkih svećenika, redovnika i redovnica. Više od pet stotina katoličkih vjerskih službenika pred njima je u svibnju 1945. otišlo u političku emigraciju, a nekoliko je stotina suđeno na teške zatvorske kazne u poratnim godinama. Kako bi opravdali ta nasilja i zločine, komunisti su već tijekom rata započeli sustavno širiti protukatoličku i protuhrvatsku propagandu. Uspostavom totalitarnoga režima u proljeće 1945., koji je uključivao i posvemašnji nadzor nad medijima, ta je propaganda postala još agresivnijom. Upornom novinskom i radijskom hajkom, propagandnim filmovima i plakatima te

¹⁷² ‘Šibenski biskup kod predsjednika Narodnog sabora Hrvatske’ (*Vjesnik*, 1945, br. 135, str. 5), ‘Barski nadbiskup kod predsjednika vlade’ (*Vjesnik*, 1945, br. 137, str. 2).

¹⁷³ ‘Govor ministra savezne vlade i predsjednika privrednog savjeta Andrije Hebranga na velikom predizbornom mitingu VI. rajona u Zagrebu’, *Vjesnik*, 1945, br. 160, str. 2.

¹⁷⁴ ‘Katolički svećenici Hercegovine odbili čitanje ‘Pastirskog pisma’” (*Vjesnik*, 1945, br. 157, str. 2); ‘Pastirsko pismo nije čitano u crkvama okruga Dubrovnik’ (*Vjesnik*, 1945, br. 160, str. 1); ‘U banjalučkom okrugu svećenici nisu čitali ‘biskupsku poslanicu’” (*Vjesnik*, 1945, br. 160, str. 2); ‘Izjava nadbiskupa barskog i primasa srpskog Dra Nikole Dobrečića o Pastirskom pismu’ (*Vjesnik*, 1945, br. 164, str. 1). Na Trgu bana Jelačića 7. studenoga 1945. predizborne su govore održali Ivan Šibl i Mladen Iveković. Obojica su napali reakciju, Mačeka i ‘pastirska pisma’, a Iveković je dodao: ‘Čitav niz istinski narodnih svećenika odbio je da čita poslanicu biskupa’ (*Vjesnik*, 1945, br. 174, str. 3).

huškanjem na narodnim skupovima, oni su se pripremali za potpuni obračun s religijom, a napose s Katoličkom crkvom koju su držali najopasnijim protivnikom.

Raščlambom tiska iz razdoblja 1945./46. te njegovim promatranjem u kontekstu tadašnjih crkvenopolitičkih prilika, zaključuje se da je i montirani proces zagrebačkomu nadbiskupu dr. Alojziju Stepincu (1946.) bio dio takve zatorničke politike te stoga neizbježan. Stepinac i Crkva mogli su ga izbjeći samo da su se bili pokorili režimu i postali njegovim instrumentima. Budući da nisu pokazivali nikakve spremnosti da se ponašaju na taj način, režim je već od svibnja 1945. započeo sustavnom medijskom kampanjom koja je trebala pripremiti domaću i inozemnu javnost za konačni udarac Crkvi. Kampanja je trajala neprekidno, a povremena njezina slabljenja ovisila su o vanjskopolitičkim prilikama i okolnostima. Do izricanja presude nadbiskupu Stepincu (listopad 1946.) samo je u zagrebačkom tisku objavljeno više od 1.400 negativno intoniranih tekstova o Crkvi i crkvenim ljudima.

Njihova raščlamba pokazuje da se režimska propaganda koncentrirala na nekoliko ključnih tema: navodnu suradnju crkvenih ljudi s vlastima Nezavisne Države Hrvatske (1941.–1945.), njihovo općenito »protunarodno«¹ djelovanje i otpor mjerama agrarne reforme koje su imale onemogućiti pastoralno djelovanje Crkve. Usporedno s tim se nastojalo nadbiskupa Stepinca i druge crkvene osobe prikazati kao nemoralne i kriminalne likove koji su, za razliku od malobrojnih tzv. narodnih svećenika, zbog svojih sitnih probitaka bili spremni surađivati sa svim neprijateljima Crkve i naroda. Propaganda je bila olakšana i činjenicom što je u poratno doba gotovo u cijelosti katolički tisak bio zabranjen. Njome je režim također želio opravdati mnogobrojna nasilja i nad drugim političkim protivnicima te obeshrabriti pokušaje obrane osumnjičenika u političkim procesima pred sudom ili u javnosti. S obzirom na to da je ta svjesna i dirigitirana medijska kampanja imala dalekosežne ciljeve – osiguranje totalitarne komunističke vlasti i stvaranje »novoga čovjeka«² – ona nije utrnula osudom nadbiskupa Stepinca na montiranom procesu, nego se u različitim oblicima, nekad istančanim, a nekad sasvim brutalnim, nastavila sve do sloma komunističke Jugoslavije. Čak se i danas na nju povremeno oslanjaju protukatolički i protuhrvatski publicisti i propagandisti.

Ključne riječi

Propaganda, tisak, komunistički režim, Hrvatska, Jugoslavija, Alojzije Stepinac, Katolička crkva

IZVORI I LITERATURA

- AKMADŽA, Miroslav, 2000. *Odnos katoličke crkve u Hrvatskoj prema agrarnoj reformi iz 1945. godine*, Historijski zbornik, 53, str. 171–183, Zagreb.
- AKMADŽA, Miroslav, 2001. *Prilog poznavanju političkog djelovanja mons. Svetozara Ritiga*, Historijski zbornik, 54, str. 137–158, Zagreb.
- AKMADŽA, Miroslav, 2004. *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.–1966.*, Rijeka.
- AKMADŽA, Miroslav, 2004. *Ometanje i zabrane vjeronauka od strane komunističkog režima u Zagrebačkoj nadbiskupiji od 1945.–1966. godine*, Tkalčić, 8, str. 347–443, Zagreb.
- AKMADŽA, Miroslav, 2008. *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, 1, 1945.–1952., Zagreb.
- AKMADŽA, Miroslav – MATIJEVIĆ, Margareta, 2006. *Odnos biskupa Antuna Akšamovića prema komunističkoj vlasti*, Časopis za suvremenu povijest, br. 2, str. 433.–456., Zagreb.
- ALEXANDER, Stella, 1990. *Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Zagreb.
- BAKOVIĆ, Anto, 1994. *Stradanja Crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu : svećenici – žrtve rata i poraća : radni materijal*, Zagreb.
- BAKOVIĆ, Anto, 2008. *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb.
- BARAČ, Dominik, 1944. *Socialna filozofija boljševizma*, Dubrovnik.
- BATELJA, Juraj, 1990. *Živjeti iz vjere : duhovni lik i pastirska skrb kardinala Alojzija Stepinca*, Zagreb.
- BATELJA, Juraj, 1999. *Crna knjiga o grozovitostima komunističke vladavine u Hrvatskoj*, Zagreb.
- BELJO, Ante, 1990. *YU-genocid : Bleiburg, Križni put, Udba*, Zagreb–Toronto.
- BENIGAR, Aleksa, 1974. *Alojzije Stepinac – hrvatski kardinal*, Rim.
- BENKOVIC, Theodore, 1946. *The Tragedy of a Nation : an American's Eye-Witness Report*, [Chicago]
- BLAŽEVIĆ, Jakov, 1983. *Povijest i falsifikati*, Samobor–Zagreb.
- COURTOIS, Stéphane i dr., 1999. *Crna knjiga komunizma : kriminal, teror, represija*, Zagreb.
- ČRNJA, Berto, 1992. *Zbogom, drugovi*, Rijeka.
- ĆIMIĆ, Esad, 2002. *Politika i religija (slučaj Magnum crimen)*, u: Hrvatski katolički pokret : zbornik radova (ur. Z. Matijević), str. 159–170, Zagreb.
- DAMIŠ, Ivan, 1994. Bibliografski pogled u knjige o kardinalu Stepincu (objavljene u Jugoslaviji, hrvatskoj emigraciji i samostalnoj republici Hrvatskoj u razdoblju od 1946.–1993.). Marulić, br. 2, str. 220–234; br. 3, str. 351–374; br. 4, str. 543–562, Zagreb.
- DAMIŠ, Ivan, 1995. *Ulomci za povijest Katoličke crkve u Hrvata*, Zagreb.
- DRAGANOVIĆ, Krunoslav, 1943. *Hrvatske biskupije : sadašnjost kroz prizmu prošlosti*, Croatia sacra, br. 20–21, str. 78–130, Zagreb.
- FRANULIĆ, Josip, 1994. *Skrajnje pogubna zabluda : jedan pogled u jugokomunističku prošlost*, Makarska.
- GABELICA, Ivan, 2008. *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, Zagreb.
- GOLDSTEIN, Ivo, 2005. *Židovi u Zagrebu 1918.–1941.*, Zagreb.
- GRAH, Ivan, 1998. *Istarska crkva u ratnom vohoru (1943.–1945.)*, Pazin.
- HDA. Hrvatski državni arhiv. Fond Komisije za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Sabora; Oblasni komitet KPH za Dalmaciju; Okružni komitet KPH Makarska, Zagreb.

- HORVAT, Vladimir, 1989. *Kardinal Alojzije Stepinac* (obj. 1981. na franc. pod pseud. M. Landercy; hrv. prijevod Ivan Zirdum), Đakovački Selci.
- HORVAT, Vladimir, 1996. *Nadbiskup Alojzije Stepinac i totalitarni režimi*, *Obnovljeni život*, br. 1–2, str. 149–166, Zagreb.
- HRNČEVIĆ, Josip, 1984. *Svjedočanstva*, Zagreb.
- HRVATSKI KATOLIČKI POKRET, 2002. *Hrvatski katolički pokret : zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.* (ur. Z. Matijević), Zagreb.
- JANDRIĆ, Berislav, 1998. *Državno-partijska priprema javnosti za suđenje nadbiskupu Stepincu. Proglašen krivim i prije započetog kaznenog procesa*, *Croatia christiana periodica*, br. 42, str. 137–180, Zagreb.
- JANDRIĆ, Berislav, 2000. *Stvaranje javnog mnijenja protiv Katoličke crkve i nadbiskupa Stepinca 1945.–1946. godine*. *Dijalog povjesničara – istoričara*, 3, str. 441–456, prir. H.-G. Fleck i I. Graovac, Zagreb.
- JANDRIĆ, Berislav, 2005. *Croatian Totalitarian Communist Government's Press in the Preparation of the Staged Trial against the Archbishop of Zagreb Alojzije Stepinac (1946)*, *Review of Croatian History*, br. 1, str. 253–272, Zagreb.
- JONJIĆ, Tomislav, 2000. *Hrvatska vanjska politika 1939.–1942.*, Zagreb.
- JONJIĆ, Tomislav, 2004–06. *Makarski franjevci u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i komunističkoj Jugoslaviji*, Kačić, 36–38, str. 175–230, Split.
- JONJIĆ, Tomislav, 2007. *Organised Resistance to the Yugoslav Communist Regime in Croatia in 1945–1953*, *Review of Croatian History*, br. 1, str. 109–145, Zagreb.
- KEREMPUH, 1945–46. *Kerempuh*, 1946, br. 14, 16–19, 22, 26, 27, 29, 30, 31, 37, 38, 42, 43, 45, 46, 48–54, Zagreb.
- KNEZOVIĆ, Zlata, 1992. *Obilježja boljševizacije hrvatske kulture (1945.–1947.)*, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, str. 101–133, Zagreb.
- KORDIĆ, Lucijan, 1988. *Mučeništvo crkve u Hrvatskoj*, Chicago.
- KOŽUL, Stjepan, 1998. *Martirologij crkve zagrebačke : spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb.
- KRIŠTO, Jure, 1994. *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.*, Zagreb.
- KRIŠTO, Jure, 1997. *Katolička crkva u totalitarizmu 1945.–1990. : razmatranja o Crkvi u Hrvatskoj pod komunizmom*, Zagreb.
- KRIŠTO, Jure, 1998. *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945.*, Zagreb. KRIŠTO, Jure, 2001. *Sukob simbola : politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb.
- KRIŠTO, Jure, 2004. *Hrvatski katolički pokret (1903.–1945.)*, Zagreb.
- KUSTIĆ, Živko, 1996. *Iskreno oduševljenje na Veliki četvrtak 10. travnja 1941.*, *Panorama*, br. 102, 10. travnja, Zagreb.
- LJUBOMIROVA, Irina, 2001. *Natsionalizam i natsionalna politika v Nezavisimata Khurvatska Durzhava (1941–1945)*, Sofija.
- MARIĆ, Ante, 2007. *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, Mostar.
- MASUCCI, Giuseppe, 1967. *Misija u Hrvatskoj : dnevnik od 1. kolovoza 1941. do 28. ožujka 1946.*, Madrid.
- MATICKA, Marijan, 1990. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948.*, Zagreb.
- MATIJEVIĆ, Zlatko, 1998. *Slom politike katoličkog jugoslavenstva : Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.–1929.)*, Zagreb.

- MATIJEVIĆ, Zlatko, 2005. *U sjeni dvaju orlova : prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb.
- MATIJEVIĆ, Zlatko, 2006. *Lučonoše ili herostrati? : prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*, Zagreb.
- MAURIAC, François i dr. 1937. *Komunizam i kršćani* (suaut. O. Ducattillon, Alexandre Marc, Nikolaj Berdjajev, Denis de Rougemont, Daniel-Rops), Zagreb.
- MIHOVILOVIĆ, Ive, 1950. *Vatikan i fašizam*, Zagreb.
- MUŽIĆ, Ivan, 1978. *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji : politički i pravni aspekti konkordata između Stolice i Kraljevine Jugoslavije*, Split.
- MUŽIĆ, Ivan, 1991. *Pavelić i Stepinac*, Split.
- NAPRIJED, 1945. *Naprijed*, 1945, br. 86, 100, 106, 128, Zagreb.
- NARODNI LIST, 1945–46. *Narodni list*, 1945, br. 8, 12, 33; 1946, br. 387, 388, 395, 396, 398, 411, Zagreb.
- NIKOLIĆ, Vinko, 1988. *Bleiburg : uzroci i posljedice : spomen-zbornik četrdesete godišnjice tragedije*, München–Barcelona.
- NOVAK, Božidar, 2005. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb.
- PEROVIĆ, Bonifacije, 1938. *Komunizam*, Zagreb.
- PETRANOVIĆ, Branko, 1963. *Aktivnost rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart 1945 – septembar 1946)*, Istorija XX veka : zbornik radova, 5, str. 263–313, Beograd.
- PETRANOVIĆ, Branko, 1995. *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945 – 7. jul 1948)*, Beograd.
- POŽAR, Petar, 2001. *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike*, Split.
- PROLETER, 1936–40. *Proleter : organ Centralnog komiteta kom. Partije Jugoslavije*, 1936, br. 1, 5, 10, 11; 1937, br. 11; 1940, br. 7. 8.
- RADELIĆ, Zdenko, 1994. *Narodni glas – glas oporbe*, Časopis za suvremenu povijest, br. 2, str. 299–315, Zagreb.
- RADELIĆ, Zdenko, 2002. *Križari – gerila u Hrvatskoj 1945.–1950.*, Zagreb.
- RADELIĆ, Zdenko, 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. : od zajedništva do razlaza*, Zagreb.
- SPEHNJAK, Katarina, 1993. *Uloga novina u oblikovanju javnog mnijenja u Hrvatskoj 1945.–1952.*, Časopis za suvremenu povijest, br. 2–3, str. 165–181, Zagreb.
- SPEHNJAK, Katarina, 2000. *Vlast i javnost u Hrvatskoj 1945.–1952.*, Časopis za suvremenu povijest, br. 3, str. 507–514, Zagreb.
- SPEHNJAK, Katarina, 2002. *Javnost i propaganda : Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.–1952.*, Zagreb.
- STEPINAC, Alojzije, 2000. *Propovijedi, govori, poruke (1934.–1940.)*. prir. J. Batelja, Zagreb.
- STIPETIĆ, Vladimir, 1954. *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945–1948*, Rad JAZU, knj. 300, Zagreb.
- ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, Marina i dr. 1997. *Proces Alojziju Stepincu : dokumenti* (prir.; suprir. J. Kolanović i S. Razum), Zagreb.
- TOMIĆ, Celestin, 1998. *Kardinal Stepinac – mučenik vjere*. Obnovljeni život, br. 4, str. 403–421, Zagreb.
- VEREŠ, Tomo, 1981. *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom : misao i praksa u djelu Karla Marxa*, Zagreb.

- VJESNIK, 1945–46. *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 1945, br. 19, 22, 28, 35, 38, 45, 46, 55, 59, 65, 67, 69, 74, 77, 78, 82, 84, 90, 96, 99, 101, 106, 109, 110, 112, 113, 135, 137, 140, 144, 146, 148, 157, 160–164, 168, 171, 174, 178, 179, 184, 186, 190, 191, 196, 199, 205–215; 1946, br. 216–221, 223–229, 230, 231, 234, 236, 237, 239, 241–243, 245, 248, 249, 253, 255, 260–66, 269, 273, 274, 286, 290, 332, 352, 360, 363, 365, 366, 374, 375, 406, 408, 418, 420, 426, 435, 442, Zagreb.
- VOJNOVIĆ, Branislava, 2005. *Zapisi Politburoa Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945–1952*, Zagreb.
- ZNIDARČIĆ, Lav, 1998. *Alojzije Stepinac : o stotoj godišnjici rođenja*, Zagreb